

Nastanak Hrvatsko-ugarske nagodbe

*dr. sc. Ladislav (László) Heka**

Sažetak

Hrvatsko-ugarska državna zajednica jedna je od najdugovječnijih zajedničkih država dvaju naroda u europskoj ustavnopravnoj povijesti. Nastala je 1102. krunidbom kralja Kolomana u Biogradu na moru i potrajala je sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije 1918. godine. Nakon sedam i pol stoljeća suživota u zajedničkoj državi, Hrvatska i Ugarska su šezdesetih godina 19. stoljeća odlučile postaviti pravne temelje državne zajednice. Oni nisu bili ozakonjeni zato što su odnosi između dviju država bili dobri, pa ih i nije bilo potrebno regulirati. Tek poslije Francuske revolucije i jačanja mađarskoga nacionalizma došlo je do javnopravnoga prijepora koji je potrajao do 1848. kada su se dva naroda oružano sukobila te je de facto prekinuta veza između njih. Dvadeset godina kasnije zaključena je Hrvatsko-ugarska nagodba koja je do raspada Dvojne monarhije ostala temeljnim zakonskim aktom dviju država.

U ovome radu bavimo se analizom prilika u Hrvatskoj i Ugarskoj prije i u vrijeme usvajanja nagodbe, kao i razlozima za njezino donošenje.

Ključne riječi: Hrvatsko-ugarska nagodba, ideja integralnoga jugoslavenstva, „mađaroni“

Javnopravni prijepor

Početak hrvatsko-ugarskih javnih prijepora vezuje se uz 1790. godinu kada je obnovljen ustavni život u državi, pa se na zasjedanje ponovno sastao Ugarski sabor. Na njemu se jasno oblikovala mađarska nacionalna ideja utjelovljena kroz prijedlog za uvođenje mađarskog jezika u službenu uporabu, umjesto „mrtvoga“ latinskoga. Prijedlog je naišao na odlučni otpor hrvatskih nuncija što je izazvalo veliko negodovanje Mađara, jer kralj uglavnom nije sankcionirao one zakonske članke Ugarskoga sabora kojima su se Hrvati protivili. Hrvatski nunciji su tada izjavili kako je Hrvatska ravnopravna Ugarskoj, pa im ona ne može nametati zakone koji su protivni hrvatskim interesima (*regnum regno non praescribit lege*). Zato je trebalo pričekati četiri desetljeća dok su konačno Mađari mogli u Saboru, u upravi i nastavi koristiti svoj nacionalni jezik.

* docent, Pravni fakultet, Institut za komparativno pravo, Segedin

Uvođenje mađarskoga jezika kao službenoga i uredovnoga bilo je *conditio sine qua non* njihova političkoga djelovanja, a posljedica je straha od panslavizma i želje za nacionalnim ujedinjenjem. Veliki je poticaj za aktivnosti na ovome polju dao njemački filozof i evangelički teolog Johann Gottfried Herder (1744. – 1803.) koji je u svome povijesno-filozofskom uratku po naslovom *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784. – 1791.) previdio mogućnost nestanka mađarskoga jezika tvrdeći: „Mađari sada pomiješani sa Slavenima, Nijemcima, Rumunjima i drugim narodima čine manjinu stanovništva države, a za nekoliko stoljeća možda će jedva tko čak i njihov jezik govoriti“ (Herder 1791, 429, Herder 1978, 13-14). Ova misao koju je Herder izrekao na temelju svojih poznanstava s istaknutim slavenskim intelektualcima, nositeljima ideja panslavizma, a napose s istaknutim njemačkim znanstvenikom Augustom Ludwigom von Schlözzerom, u Mađarskoj je postala poznata kao „Herderovo proročanstvo“. Njegova tvrdnja da će se malobrojni Mađari stiješnjeni među slavenske i ine narode utopiti među Slavene postala je razlogom velikoga straha od panslavenske i jugoslavenske ideje. Ideolozi panslavizma u Ugarskoj bili su Slovaci Pavel Jozef Šafárik i Ján Kollár (pisao je pod pseudonimom Čechobratr Protištúrsky).¹ Ovaj pokret iz prve trećine 19. stoljeća bio je jedan vid romantičnoga nacionalizma s ciljem kulturnoga, vjerskoga i političkoga jedinstva svih Slavena u Europi. Polazio je od zamisli da oni potječu iz zajedničke domovine Panslavije, da govore jedan jezik, pa se stoga trebaju ujediniti pod vodstvom „majčice Rusije“. Panslavenske ideje su izvršile značajni utjecaj i na skupinu mladih intelektualaca koji su se sa studija iz inozemstva vratili u Zagreb te su stvorili Ilirski pokret pod vodstvom Ljudevita Gaja.

Najava mogućega nestanka mađarskoga jezika pokrenula je stvaranje „nacionalnoga duha“, usmjerenoga na zaštitu nacionalnih interesa i navlastito njegovanje jezika. To se pokazalo bitnim i zbog multietničke demografske slike Ugarske. Naime, Mađari su sve do 1880-ih godina činili 40-44 posto pučanstva Ugarske (1850. godine 41,5%; 1880. godine 44,8%), a tendencija njihova porasta, ponajprije asimilacijom nemađarskoga gradskoga žiteljstva, ali i većim prirastom stanovništva, odnosno iseljavanjem manjinskoga pučanstva počinje tek potkraj 19. stoljeća. Tako su 1900. godine Mađari činili 51,4%, a 1910. godine 54,4% sveukupnoga stanovništva Ugarske (Romsics 1999, 47, Kosáry 1990, 59). U cilju jačanja nacionalne svijesti ustrojene su Mađarska akademija znanosti (1825.), Narodno kazalište, Mađarski nacionalni muzej, itd.

Imajući u vidu naprijed navedeno možemo razumjeti mađarsko nastojanje na uvođenju materinskoga jezika u služben uporabu (u parlamentu, u upravi i nastavi). No, unatoč ovoj velikoj želji, kralj je sve do tridesetih godina 19. stoljeća odbijao sankcionirati zakone o mađarskom jeziku. Nemali utjecaj na to imali su hr-

¹ Za razliku od Pavela Jozefa Šafárika (češki: Pavel Josef Šafařík) Kollár je bio evangelički svećenik, kao što je i Herder bio evangelički filozof i teolog, a i većinu sljedbenika ove ideje o sveslavenskoj uzajamnosti (u Ugarskoj) su činili Slovaci evangeličke vjeroispovijesti. Zanimljivo je napomenuti kako se i danas među Slovcima u Mađarskoj nacionalni identitet ponajviše sačuvao među onima evangeličke vjeroispovijesti, premda su Slovaci većinski katolički narod.

vatski nunciji koji su na Ugarskom saboru odbijali prihvatiti ukidanje latinskoga jezika i njegovo zamjenjivanje mađarskim, pa kralj nije želio potvrditi takve zakone (Grünwald 1888, 465). Usto je potvrdio Zak. članak 1715:CXXV. kojim je osnaženo kako je u Hrvatskoj na snazi ostao Zak. članak 23. iz 1687. po kojemu protestanti i dalje nisu mogli ostvariti pravo građanstva u Hrvatskoj. Time im je pak onemogućeno obnašati javne funkcije, steći vlasništvo i stalno se nastaniti u Trojednici, jer su to pravo imali samo katolici. Mađarski redovi i staleži su, međutim, istaknuli da se navedeni zakonski članak ne odnosi *na one dijelove Slavonije* koji su prije 1745. godine bili u sastavu Ugarske (dakle na Požešku, Virovitičku i Srijemsku županiju), pa je tako ovo vjersko pitanje preraslo u teritorijalni spor. Mađari su sve do 1868. tvrdili kako su Požeška, Virovitička i Srijemska županija („Donja Slavonija“) „drevne mađarske županije“, dok se pod (Gornjom) Slavonijom ima podrazumijevati Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka županija. Prijepornima su smatrali i teritorij Rijeke („nasilno oduzimanje 1848. nema pravni učinak“) i Međimurja. Dakako, polaznu točku u hrvatsko-ugarskome prijeporu predstavljao je pravni temelj po kojemu su ugarski kraljevi Ladislav I. i Koloman dospjeli na hrvatsko prijestolje, a slijedom toga i je li Hrvatsko Kraljevstvo imalo pravo (neovisno o Ugarskom saboru) 1. siječnja 1527. izabrati Ferdinanda I. Habsburgovca za kralja, odnosno usvojiti tzv. hrvatsku Pragmatičku sankciju (Zaključak br. 7 iz 1712.). Od toga vremena se znanstvena, politička i ostala elita dvaju naroda pokrenula kako bi dokazala ispravnost svojih gledišta o nastanku državne zajednice. S obzirom na to da je ugarski (pa time i hrvatski) ustav bio povijesni, dakle nepisani, a ne pak kodificirani (*chartalis*) ustavni model, stoga se temeljio na tradiciji, pravu i pravnim običajima, pa nije davao jednoznačni odgovor na prijeporna pitanja. Hrvati su tvrdili da su Hrvatska i Ugarska personalnom unijom povezane ravnopravne zemlje koje samostalno rješavaju svoje unutarnje poslove, dok zajedničke poslove uređuju sporazumno i uz kraljevu sankciju. Pritom, hrvatsko motrište nije pravilo razliku između Hrvatske i Slavonije, za razliku od mađarskoga, koje je distinkciju objašnjavalo time što je Slavonija kroz cijelu povijest bila čvrsto vezana uz Ugarsku. Mađari su svoje stajalište temeljili na doktrini o Kruni svetoga Stjepana kojom su kraljevi stjecali legitimitet.

Želeći dokazati hrvatsku zasebnost, protonotar Trojednog Kraljevstva Josip Kušević objavio je 1830. brošuru pod naslovom *De municipalibus juribus et statutis Regorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*. U njoj je u 14 točaka sublimirao *hrvatska municipalna prava*. Među njima se ističe kako je Trojedna Kraljevina posebni dio ugarske krune, pa se sukladno tomu vlast u njoj obnaša na temelju njezinih vlastitih zakona i običajna prava. Na čelu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije stajao je od kralja imenovani ban, kao njezin upravitelj i nositelj izvršne vlasti. Isprva je kao kraljevski namjesnik u Hrvatskoj bio u hijerarhiji čak i ispred palatina (*comes palatinus*), ali je doskora palatin postao najvišim dostojanstvom u Ugarskoj. Tripartitum Stjepana Werbőczyja (Werbőczy István) je definitivno propisao redoslijed najviših ugarskih velikodostojnika, tako što je iza palatina uvršten državni sudac (*iudex curiae regiae*), a iza njega su slijedili hrvatski ban te erdeljski vojvoda (Werbőczy, 1897). Ban je kao poglavar Hrvatske vlast obnašao zajedno sa saborom kao zakonodavnim tijelom. Sa-

bor je birao glavnog kapetana kraljevstva i prabilježnika, a predlagao je i kandidate za bana (sukladno pravnom običaju, ali za to nije postojao zakonski temelj). Hrvatska je imala zasebni teritorij, svoju upravu, sudstvo, plaćala je samo pola poreza, imala je pravo na kupovanje jeftinije morske soli, na slobodno rješavanje pitanja vjeroispovijedi i službenoga jezika (do 1847. je to bio latinski, a zatim „narodni“, pod kojim se podrazumijevalo štokavsko narječje), itd. Na čelu *sudbene vlasti* je stajao ban, pored kojega je sudbene poslove vodio i prabilježnik, koji je iza bana obnašao drugu najvažniju dužnost u Hrvatskom Kraljevstvu. Njega je birao sabor (bana je pak imenovao kralj), često iz reda kandidata koje je predložio ban, jer je naime, izbor prabilježnika ban trebao potvrditi. Podban je također, bio jedan od odličnika, ali se njegov položaj u odnosu na prabilježnika razlikovao po tomu što ga je osobno imenovao ban neovisno o volji redova i staleža, dok su prabilježnika uvijek birali staleži. Ukoliko je ban odstupio s banske funkcije ili ga je kralj opozvao, onda je zajedno s njim odstupio i podban, dok funkcija protonotara kraljevstva nije bila ni u kakvoj svezi s odstupom bana. Prabilježnik je u banovoj odsutnosti predsjedavao sjednicama Banskoga stola kao najvišega suda u Hrvatskoj. Osim sudske funkcije vodio je i zapisnike saborskih sjednica te se bez njegova potpisa nije mogao ovjeriti zapisnik sa sjednice sabora. Usto je bio čuvar kraljevskoga i bankoga pečata (*sigillorum conservator*), kao i čuvar ključa zemaljske pismohrane u kojoj su se čuvala „povlastice Kraljevstva“. U slučajevima kada je ban odstupao s dužnosti, protonotar je bio obavezan pred javnosti slomiti na dva dijela pečat koji mu je povjeren na čuvanje, kako ga nitko ne bi mogao krivotvoriti. Uz protonotara Nikolu Škrleca se vezuje nastanak Zemaljske pismohrane (1764. godine). Zadnji prabilježnik je bio Franjo Žigrović-Pretočki, kojega je na tu dužnost izabrao saziv sabora iz 1848. godine.

O *vojnim* poslovima (dizanju vojske, utvrđivanju zemlje itd.) te o *porezima* odlučivao je Hrvatski sabor, a *vojsku* je dizao i vodio sam *ban*, koji je u 15. stoljeću dobio zamjenika u osobi *vrhovnoga kapetana Kraljevine* (birao ga je Hrvatski sabor). Hrvatska je imala i svoj novac (tzv. *banske denare*), pa teritorijem Kraljevine bez dozvole Sabora nije smio kolati strani novac.

Od 1442. je (tada Slavonski) sabor slao dva izaslanika (*nuncii regni Sclavonie* ili *oratores regni Sclavonie*) u donji dom te jednoga izaslanika u gornji dom Ugarskoga sabora koji su imali pravo veta glede zakona koji se tiču Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Iz toga slijedi da je Hrvatska u Ugarskom saboru bila zastupljena kao zasebno kraljevstvo, a ne na način ugarskih županija. Premda je Hrvatsko Kraljevstvo kao jedinstvena cjelina egzistiralo samo na papiru, dok je administrativno i teritorijalno bilo rascjepkano, ipak je potvrđivalo da su Hrvati „povijesni narod“ i da imaju faktičnu političku posebnost.² Elementi državnosti Banske Hrvatske postupno su

² Hrvatsko Kraljevstvo je bilo politički i jezično razjedinjeno. U turskim najezdama je nepovratno izgubljen dio teritorija (*Turska Hrvatska*), Dalmacijom su vladali Mlečani, a Dubrovačka Republika je nakon stoljeća autonomije 1806. potpala pod Napoleonovu vlast. Nakon Napoleonovih Ilirskih pokrajina (*Provinces Illyriens*) je cijela Dalmacija podvrgnuta pod izravnu upravu Beča, pod kojom se nalazila i Vojna krajina (točnije njome je upravljalo Dvorsko ratno vojno vijeće u Grazu). Mađari su neposredno vladali Međimurjem od 1720. i Rijekom od 1779. godine.

umanjivani, kako zbog politike bečkoga centralizma, a od kraja 18. stoljeća i zbog politike mađarizacije, ali su oni donekle ipak očuvani.

Hrvatske političke stranke

U trenutku kada je u Ugarskoj na vrhuncu bilo tzv. reformsko razdoblje (*reform-kor*) i provodila se svekolika modernizacija javnoga i političkoga života (1832. – 1836.), u Hrvatskoj je nastao Ilirski pokret. Premda su ilirci svoj pokret zamislili kao kulturni, on je ubrzo prerastao u politički i manifestirao se kroz osnivanje Ilirske stranke. Vladajući mađarski liberali su s razočaranjem primili na znanje politički program iliraca predstavljen u požunskoj sabornici, pa su ih doživljavali kao snagu koja koči svekoliki razvitak zemalja Krune svetoga Stjepana. Osobito zastarjelim su držali njihovu ustrajnost u obrani kolektivnoga identiteta, smatrajući da ilirci žele očuvanje feudalnih staleških prava, dok „novo vrijeme“ iziskuje liberalizaciju političkih i društvenih odnosa. No, unutar ilirskoga pokreta je doskora došlo do podjele ponajprije zbog Gajeve odluke da se umjesto kajkavskoga narječja kao „pravoga hrvatskoga jezika“ opredijeli za „štokavski dijalekt“, koji su kajkavci nazivali „vlaškim jezikom“. Razilaženja su dosegla vrhunac 1841. kada su se iz Ilirske čitaonice povukli istaknuti hrvatski intelektualci i plemići, koji su umjesto jugoslavenski orijentirane Ilirske stranke zastupali hrvatske ideje. Osnovali su Kasino u kojemu su se okupili, te su doskora ustrojili i svoju stranku nazvanu Horvatsko-vugerska stranka. Zauzimali su se za očuvanje ustava i državnoga saveza s Ugarskom, odlučno se odupirući bilo kakvome povezivanju s drugim južnoslavenskim narodima. S obzirom na to da je tada jedino Ljudevit Gaj imao novine, preko njih je mogao utjecati na javno mišljenje i predstaviti ilirski pokret kao izraz hrvatskih nacionalnih interesa, a njegove članove i pristaše kao „domorodce“. Svoje je pak političke protivnike prozvao „mađaronima“. Usto je Ilirsku (od 1843. Narodnu) stranku predstavljao kao „liberalnu“ i „narodnu“ opciju, a svoje protivnike kao „konzervativce“ (jer nisu bili voljni svoj hrvatski kajkavski regionalizam žrtvovati nacionalnoj i kulturnoj koncepciji iliraca), koji služe mađarskim interesima.

Ove dvije stranke nisu imale svoj politički program i članstvo u klasičnome smislu, nego su se profilirale na temelju stajališta o položaju Hrvatske u odnosu prema Austriji i Ugarskoj. Premda je iz naziva dviju stranaka jasno koja je bila hrvatska, ipak je do danas općeprihvaćeno kako su upravo ilirci „pravi Hrvati“, a njihovi oponenti su dakako odnarođeni „mađaroni“. S obzirom na to da su pristaše Horvatsko-vugerske stranke većinom bili plemići, to je još više povećavalo odium pristaša Ilirskoga pokreta prema njima, pa su ih znali nazivati i „protunarodnom strankom“. Tako je ilirac Dragutin Rakovac zapisao: „Jedan, nu ne baš veliki dio Hrvatah, ponajviše plemićah, odrekavši se svoje sebi prirodjene narodnosti i jezika, hoće čelom narodu jezik i narodnost magjarsku da nametne“ (Rakovac, 2004, 99, Kolak-Bošnjak 2015, 154). Usto im je predbacivana i oholost, a morali su trpjeti i objede da su prezirali niže socijalne slojeve, pa se nisu htjeli ni društveno i stranačko-politički miješati s ilirima. Iz popisa Kazina slijedi da su pripadnici najuglednijih hrvatskih

obitelji poput Draškovića, Erdődyja, Raucha, Oršića, Sermagea i Vojkffyja pristali uz Horvatsko-vugersku stranku, a Aleksandar Drašković, Levin i Đuro Rauch te Ivan Nepomuk Erdődy su stajali i na njezinu čelu. Od velikaša su članovi stranke bili knez Filip Batthyány, grofovi Aleksandar, Karlo, Franjo, Juraj stariji i mlađi, Teodor i Stjepan Drašković, Aleksandar, Anton, Kajetan, Juraj i Ivan Nepomuk Erdődy, Karlo Festetić, Franjo Gyulay, Vilim Oršić, Dionis i Oto Sermage i Sigismund Voikffy te baruni Đuro Jelačić, Aleksandar, Đuro i Levin Rauch. U popisu Kazina nalaze se još i imena grofova Jurice Oršića i Ivana Draškovića te baruna Franje Kulmera, ali je zbog njihova političkoga djelovanja vrlo upitno da su bili članovi stranke. Ni slavonski grofovi Ladislav i Petar Pejačević, Heinrich Khuen i Nikola Szécsen možda nisu bili članovi stranke, ali su ju podupirali. Među njezinim članstvom bili su daleko najzastupljeniji i najaktivniji pripadnici srednjega plemstva, napose oni iz obitelji Crnković, Domin, Farkaš, Jelačić, Keresztúry, Kos, Krajačić, Matačić, Mikšić, Modić, Ožegović, Puc, Rakodczaj, Vernić, Sulyok, Pisačić, Pogledić, Štivalić i Tomašić (Kolpak-Bošnjak 2015, 157-162). Dakako, bilo je tu i časnika i vojnika te građana, trgovaca i inteligencije, a potporu su uživali i među seljaštvom. No, slika koje je o njima projicira od 19. stoljeća ostala je do danas. Hrvatska historiografija je preuzela i pogrdni naziv mađaroni, odnosno „Mađaronska stranka“, iako su se mnogi članovi Horvatsko-vugerske stranke protivili njegovoj uporabi (Kolpak-Bošnjak 2012, 39-84, Kolpak-Bošnjak 2015, 123). O razmjerima ove promidžbe svjedoči i Ante Starčević koji je u *Memoarima*, pišući o žaru koji su rasplamsali Gajevi pristaše, tri desetljeća kasnije zabilježio: „Za Ilirstva ne biaeše drugo nego da budeš Ilir ili Magjaron. Reći da si Hervat, znamenova da si Magjaron“ (Starčević 1870, 1, Starčević 1895, 315). Naziv se toliko ukorijenio da se čak i u 21. stoljeću u političkim razračunavanjima koristi pojam „mađaron“ kada se političkoga protivnika želi prikazati kao odnarođenoga Hrvata.

Pritom je temeljna razlika među njima ostala ta što su se se ilirci zauzimali za južnoslavensko povezivanje, za jedinstveni jezik (štokavsko narječje) i grafiju, dok su se pristaše ove druge političke platforme tome najodlučnije suprotstavili. Njihova politička borba se manifestirala čak i kroz međusobne oružane sukobe.

„Proskribirana“ Horvatsko-vugerska stranka je u ilircima vidjela veliku opasnost smatrajući da je cilj Ljudevita Gaja odcjepljenje Hrvatske od Ugarske i Monarhije te stvaranje Velike Ilirije ili pak stavljanje Hrvatske pod vlast ruskog cara. Kako iz samoga naziva stranke proizlazi, ona je bila za savez s Ugarskom i svaki pokušaj odcjepljenja doživljavala je kao ugrozu autonomnog položaja Hrvatske te s tim povezanih prava. Ova su se pak temeljila na ugarskom staleškom ustavu i pružala su zaštitu od carskoga apsolutizma, ali su davala i temelj za gospodarski razvitak. Pokušaj uvođenja štokavskoga narječja kao službenoga i jedinstvene grafije još je više odbijao pristaše Horvatsko-vugerske stranke od iliraca i gurao ih prema Mađarima. Naime u Banskoj Hrvatskoj je kajkavski bio govorni i književni jezik, a Mađari su ga bili voljni prihvatiti i kao službeni na području cijele Hrvatske, uz uvjet da hrvatski nunciji u zajedničkome saboru prestanu inzistirati na latinskome jeziku. Zbog toga su „mađaroni“ isticali da će radije biti Mađari, negoli Iliri. Pristaše ove stranke prihvatili

su politiku Lajosa Kossutha i zadovoljili se obećanjem da će očuvati svoj regionalni etnički identitet i autonomiju izraženu u njihovoj krilatlici „Mi szmo Horvati“ (Kolak-Bošnjak 2015, 124). Oni su dakle, u nacionalnome pogledu naglašavali svoje hrvatstvo nasuprot jugoslovenstvu iliraca, a u političkome pogledu su se smatrali pripadnicima mađarske države.

Dvije su stranke vodile velike borbe na županijskim izborima služeći se različitim sredstvima za privlačenje glasača. Najčešće su koristile usluge korteša, dakle agitatora, koji su obilazili određeno područje i potkupljivanjem ili zastrašivanjem (objedama na račun protivnika) pridobivali potporu pojedinih plemića (Kolak-Bošnjak 2015, 126). U jugoslavenskoj historiografiji se, međutim, obično ističe kako su ta sredstva prakticirali samo „mađaroni“.

Kulminacija hrvatsko-ugarskih razmirica glede jezika dogodila se na VI. zemaljskoj sjednici Zastupničkoga doma održanoj 20. lipnja 1843. kada je donesen zaključak da se „na Zemaljskom saboru ne koristi drugi jezik osim mađarskoga“ (Miskolczy 1927, 297). To je dakako izazvalo nezadovoljstvo hrvatskih nuncija koji su dokazivali kako je njime prekršeno municipalno pravo Hrvatske. Mađarski nunciji su tada već jednoglasno osuđivali ilirski pokret kao panslavenski i separatistički, a to se pojačalo nakon što je Mađarima odanim Turopoljcima oduzeto osobno pravo glasa u Hrvatskome saboru te je radi smirivanja prilika u Trojednici zabranjena uporaba ilirskoga imena i znakovlja. Ödön Beöthy iz Biharske županije se na naprijed navedenome zasjedanju zauzeo da se ilirski pokret dokine kazavši: „Pogledajmo što se događa u Hrvatskoj. Tamo više ne stanuju ni Hrvati, ni Iliri, nego Slavjani, jer je od vlade stigla naredba da se ilirsko ime treba zamijeniti... Malu hrvatsku domovinu mora se tetošiti što vlada uvijek čini, iako ne znam zašto. Čemu se može nadati od Hrvata? Ničemu... Ukoliko se Trojedna Kraljevina želi odvojiti od nas poželimo joj puno sreće. Ja sam već više puta izgovorio kako nikada ne ću kupiti zajednički suživot, ako to ide na štetu moga naroda. (...)“ (Kovács 1894, 16-17).

Bečki je dvor u javnopravnome prijeporu između Hrvatske i Ugarske vješto balansirao podupirući Hrvate (Narodnu liberalnu stranku) kao branu prema mađarskim težnjama za osamostaljivanjem, ali je ipak povremeno popuštao Ugarskoj. Nakon višedesetljetnih polemika Mađari su bivali sve nezadovoljniji činjenicom da mađarski jezik još uvijek nije službeni na području cijele države, nadalje što nije ozakonjena vjerska jednakopravnost, kao i što nije jasno teritorijalno razgraničeno područje Hrvatske i Ugarske.

U razdoblju od 1845. do 1848. u Hrvatskoj su dva suprotstavljena tabora (pro-mađarski i projugoslavenski) pribjegla čak i nasilju. Na županijskoj restauraciji u Zagrebu održanoj 28. i 29. srpnja 1845. su nakon pobjede tzv. mađarona izbili sukobi između pristaša dviju stranaka u kojima je više ljudi poginulo. Nekoliko dana kasnije je Zagrebačka županija (5. kolovoza 1845.) održala veliku skupštinu na kojoj je usvojen zaključak da se u Hrvatsku vrati stari pravopis i kajkavština, a štokavsko narječje neka se ograniči na područje Osijeka i Požege „budući da zajednički hrvatsko-slavonski jezik ne postoji“.

Na zadnjemu hrvatskome staleškom saboru održanom 18. listopada 1847. odlučeno je da latinski jezik zamijeni „narodni jezik“, da se zatraži stvaranje samostalne hrvatske nadbiskupije, sjedinjenje Dalmacije i Rijeke s Hrvatskom te da se u Ugarskom saboru imaju braniti hrvatska *municipalna prava*, kao i pripadnost Slavonije i Primorja Hrvatskoj. Usto je od kralja zamoljeno neka imenuje bana umjesto obnašatelja banske časti (Šišić 1934, 39).

No, na Požunskome saboru se stvari nisu događale onako kako su ih zamislili u Narodnoj stranci. Kralj je 12. studenoga 1847. godine zadnji feudalni sabor otvorio govorom na mađarskom jeziku što je oduševilo Mađare i podgrijalo njihove nade u ostvarivanje samostalne države. Diaeta je odlučila da se Ugarsko primorje u prometu s ugarskim vlastima može dopisivati samo na mađarskom jeziku, a u lokalnim poslovima se uz mađarski jezik može služiti još i talijanskim. Požeškoj, Virovitičkoj i Srijemskoj županiji je ostavljen rok od šest godina nakon kojega su morale umjesto latinskoga jezika koristiti mađarski. Zatraženo je da se ugarski grb i mađarski natpisi koriste u svim javnim ustanovama, kao i da se mađarska zastava ima izvijesiti i u Hrvatskoj. Unatoč protivljenju hrvatskih nuncija Požunski je sabor prihvatio zakon, a odredio je i obvezno učenje mađarskoga jezika u svim hrvatskim školama. Hrvatska je zamolila kralja neka uskrati sankciju navedenom zakonu, ali je netom poslije izbila revolucija, pa je Ferdinand V. proglasio slobodu tiska i obećao je nasljednim pokrajinama ustav na temelju odgovorne parlamentarne vlade.

Revolucionarna 1848. – 1849. godina

U Beču je 13. ožujka 1848. izbila revolucija koja se dva dana kasnije proširila i na Peštu. Car i kralj Ferdinand V. je slijedom revolucionarnih događanja palatinu nadvojvodi Stjepanu dao kraljevske ovlasti te je pristao na ustrojavanje posebne ugarske vlade. Palatin je na njezino čelo imenovao grofa Lajosa Batthyány, koji je 7. travnja ustrojio vladu. Četiri dana kasnije je kralj sankcionirao mađarske tzv. travanjske zakone, među kojima je Zak. članak 5. propisivao da od tada u Ugarskom saboru Hrvatsku zastupa 18, Virovitičku županiju 4, Srijemsku 3, a Požešku sa slobodnim kraljevskim gradom Požegom 2 zastupnika, kao i da Hrvatsku krajinu predstavlja 8, a Slavonsku 3 zastupnika. Zak. člankom 21. propisano je da se „pridružene strane“ (Hrvatska i Slavonija) mogu uz ugarske boje i grb, služiti i svojim bojama i grbom. Kralj je Ugarski sabor zaključio 11. travnja, poslije čega su se hrvatski nunciji razočarani vratili kući, ocjenjujući događaje na državnom saboru i ondje donesene zakone kao tešku povredu svojih prava.

Tijekom revolucije se u Beču zakraljio 18-godišnji Franjo Josip koji je zavladao državom površine oko 670 tisuća km² s 37 milijuna žitelja. Sastojala se od 21 krunovine različitih veličina, povijesti i stupnja samostalnosti. Stanovništvo carevine bilo je multikulturalno, u zemlji se govorilo dvanaest jezika (s barem po sto tisuća govornika), a njezini narodi i etničke skupine su uz katoličku kao državnu vjeroispovijest, pripadali još četirima vjerskim zajednicama. Katolika je bilo oko 80% (uz

rimokatolike i oko deset posto grkokatolika-unijata), a uz njih još i 9,4% protestantata (kalvina i luterana), 8-9% pravoslavaca te 1,9% izraelita.

Vođa mađarske revolucije Lajos Kossuth zamišljao je buduću Ugarsku kao demokratsku (a ne više stalešku) državu, s vladom odgovornom saboru, koja se prostire na području od Karpata do Jadrana i u njoj živi samo jedan politički narod, dakako, mađarski. Hrvatskoj nije priznavao čak ni autonomiju. List *Pesti Hírlap* koji je 1848. uređivao Kossuth, pisao je u svojem broju 1025. od 27. siječnja 1848.: „S obzirom na to da u Ugarskoj postoji šest županija od kojih zagrebački tzv. pokrajinski sabor želi stvoriti zakonodavno tijelo i parlament, kojima kani osigurati poseban status, zbog toga treba ukinuti taj pokrajinski sabor te konačno izgovoriti da je Ugarska kruna istobitna s državom Mađarskom. Izvan nje postoje samo županije, gradovi i kotarevi. Priznajemo Virovitičku, Srijemsku i Požešku županiju, ali nikakvu Slavoniju ne poznajemo, priznajemo i Zagrebačku, Križevačku i Varaždinsku županiju, ali ne znamo ni za kakvu Hrvatsku.“ Imajući u vidu ovakvo mađarsko držanje, ne treba čuditi da su se protiv Ugarske okrenuli svi njezini državljani nemađarske nacionalnosti (Slovaci, Srbi, Rumunji i Sasi) kao i „braća Hrvati“. Stanje u Ugarskoj i Hrvatskoj bilo je napeto do usijanja. Mađari su se spremali na osamostaljivanje, srbijski agitatori su u Vojnoj krajini otvoreno zagovarali priključenje Srbiji, a hrvatski narod je bio podijeljen između pristaša jugoslavenstva i „mađarona“. Dok su se ovi prvi zauzimali za otpor Mađarima i potporu Beču, dotle su ovi potonji pristali uz Mađare i uz obranu svojih ustavnih prava, a protiv Austrije i ujedinjenja sa Srbijom. Najuzarenije je bilo na području Bačke, Banata i Srijema. U Novome Sadu su 27. ožujka 1848. Srbi na crkveno-narodnome saboru zatražili od kralja da ih prizna za narod, a 9. travnja su njihovi predstavnici to zatražili i od Lajosa Kossutha. Uz to su željeli i da svoje unutarnje poslove obavljaju na materinskom jeziku. Slične zahtjeve su podnijeli i Slovaci predvođeni evangeličkim svećenikom Michalom Miloslavom Hodžom na skupštini županije Liptov, kao što su i rumunjski studenti 28. ožujka na svome zboru u Cluj Napoci zatražili uporabu materinskoga jezika u nastavi i upravi. Početkom travnja je objavljen proglas *Bratia Slovaci!*, a u svibnju su čelnici nacionalnoga pokreta zatražili jednakopravnost svih nacija u Ugarskoj, kao i svoje zastupništvo u ugarskom parlamentu. Rumunji su od 15. do 17. svibnja održali svoj prvi nacionalni kongres s istim zahtjevima, a usto su ustrojili i Rumunjski nacionalni odbor na čelu s erdeljskim pravoslavnim biskupom Andreiem Sagunom. Organizirali su se i Sasi, pa su čelnici Saskoga nacionalnoga sveučilišta u Erdelju 21. travnja 1848. pisali kralju prosvjedujući protiv unije između Ugarske i Erdelja.

Bečki je dvor opet velike nade polagao u Hrvatsku na čije je čelo kanio postaviti kralju bespogovorno odanoga, vojnim vještinama vičnoga bana. Premda se u hrvatskoj historiografiji pojavljuje tvrdnja da je barun Josip Jelačić imenovan na zagovor Ljudevita Gaja i odlukom zagrebačke skupštine u sklopu *Zahtijevanja naroda*, prava je istina da je on bio odabir bečkoga dvora kao rezultat dugotrajnih unutarnjih dogovora i napose posredovanja velikoga župana Srijemske županije, baruna Franje Kulmera. Ferdo Šišić drži da je odluka da se Josip Jelačić predloži za bana donesena u ožujku 1848. u zagrebačkome stanu umirovljenoga podkancelara Ljudevita

Bedekovića tijekom njegova razgovora o budućnosti Hrvatske s barunom Franjom Kulmerom i Metelom Ožegovićem (Šišić 1934, 30). Naime, tada su već i umjereniji hrvatski političari negodovali zbog Kossuthovih stavova. Tezu o Jelačiću kao izboru dvora vjerodostojnom smatraju i mađarski povjesničari navodeći da on ni vojničkom karijerom, a niti pak plemićkim rangom (banovi su većinom bili grofovi) nije odgovarao prohtjevima kojima su nositelji te časti ranije redovito udovoljavali. Stoga ga je kralj iz čina pukovnika promaknuo u rang generala i zapovjednika obiju banskih pukovnija (potkraj ožujka 1848.), a potom ga je imenovao podmaršalom i zapovjednikom cijele Vojne krajine.

Baruna Jelačića je na bansku stolicu ustoličio njegov prijatelj srijemskokarlovački meropolita i patrijarh Josif Rajačić. Ban je položio prisegu kralju, a zatim je po starome običaju, uz povike *Živio!* tri puta podignut u zrak. U svome je nastupnom govoru istaknuo potrebu odanosti dvoru, a napose uređivanju odnosa s Ugarskom.³ Iza njega je govorio patrijarh Rajačić u slavu Slavena „od plavoga mora do karpatskih planina.“ I njegov govor je, kao i banov, popraćen ovacijama nazočnih. Zatim su bana i patrijarha okupljeni prenijeli u crkvu svetog Marka u kojoj je senjski biskup Mirko Ožegović predvodio svetu misu s propovijedi na hrvatskom jeziku. Odatle su pak svi otišli u pravoslavnu crkvu kako bi „svijetu pokazali da su zapadna i istočna Crkva bratske i čine jedno srce i jednu dušu.“⁴ Poslije toga je Sabor *per acclamatiōnem* izabrao bana Jelačića za glavnoga kapetana Trojednice, a zatim su potvrdili sve njegove prethodno donesene odluke. Sabor je 7. zaključkom prihvatio patrijarhov prijedlog (u ime srpskoga izaslanstva) da buduća Srpska Vojvodina stupi u čvrsti politički savez s Trojednom Kraljevinom, a da zauzvrat Hrvatska podupre srpska nastojanja (stvaranje Srpske Vojvodine sa Srijemom i Vojnom granicom). Sabor je 11. zaključkom odbio prihvatiti mađarsko Ministarsko vijeće, proglasio je ništetnima sve odluke koje je ono donijelo a tiču se Trojednice, te je za odlučivanje o hrvatskim pitanjima ustrojeno Bansko vijeće. U šestoj točki 11. zaključka se ističe potreba što ranijega sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom te stvaranja čvrste veze s pokrajinom Vojvodinom, odnosno sa Slovencima nastanjenom Štajerskom, Koruškom, Istrom i Goricom.

Sabor je 14. zaključkom objedama nazvao u narodu proširene vijesti da će slijedom Jelačićeve politike južnoslavenskoga zbližavanja Katolička crkva biti potisnuta od strane Pravoslavne (naime, zagrebački nadbiskup Juraj Haulik nije pribivao banovoj instalaciji, jer je boravio u Beču), a u 20. zaključku se kaže da će se sukladno kraljevom napatku pokušati postići sporazum s Mađarima uz posredovanje nadvojvode Ivana. Utemeljeno je posebno povjerenstvo koje je nadopunjeno srpskim predstavnicima formuliralo i želje Srpske Vojvodine, pa su i one nadvojvodinim posredstvom dostavljene Mađarima. Zatraženo je jedinstvo Carevine Austrije, osiguravanje uporabe jezika svih naroda u Ugarskoj i njihova ravnopravnost, kao i da

³ Zapisnik Sabora Trojedne kraljevine Dalmatinske, Hrvatske i Slavonske, 5. i sljedećih dana mjeseca lipnja i serpnja... 1848. držanom (zaključak br. 1). U: Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb.

⁴ Isto.

prije početka pregovora s Ugarskom mađarska strana prizna da ne pregovara samo s hrvatskim narodom, nego s Kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom i s njom ujedinjenom Srpskom Vojvodinom, kao slobodnim i od Mađarskoga Kraljevstva neovisnim narodom (točka 20. zaključka). Sabor je potvrdio banov prijedlog te je za članove povjerenstva za pregovore s Ugarskom izabrao: grofove Alberta Nugenta, Huga Eltza i Petra Pejačevića, barune Ljudevita Bedekovića i Franju Kulmera, zatim Metela Ožegovića, Josipa Bunjika, kanonika Vukovića, Franju Žigrovića, Ivana Mažuranića, Matiju Vukovića, pravoslavna svećenika Lončarevića, kapetana Pukšeca, Jovana Šupljikca, Ambroza Vraniczanyja, Ivana Kukuljevića, Ljudevita Vukotinovića, Mojsiju Georgijevića i Josipa Žuvića. Pregovori nisu urodili plodom, pa je u rujnu došlo do oružanoga sukoba između dvaju „bratskih naroda“.

Ban Jelačić je prethodno okružnicom od 19. travnja odredio da hrvatske županije ne primaju više naloge od ugarskih vlasti, čime je Hrvatska prekinula sedamstoljetne veze s Ugarskom. Prethodnih dana su Mađari poslali proglas braći Hrvatima koji je u Zagreb donio Ivan Nepomuk Pejačević s istomišljenicima, tiskane su i brošure i letci, ali je njihova promidžba u korist ugarske vlade kratko trajala. Naime, emisari su protjerani iz Zagreba, a ban Jelačić je izdao proglas o prijekome sudu objavljen 27. travnja 1848. godine. U njemu stoji da se suditi imaju oni: „b) koji puntaju proste plemenitaše, govoreći im da su stanoviti ljudi, ali kako navodno govore, Ilirci krivi, da budu odsad morali platjati štibru i nositi druge tarhe; c) koji puntaju muže iliti kmete, govoreći im, da su oni Magjari a ne Harvati i Slavonci“ (Iveljić-Kolanović-Stančić 2001 I. 179-180, Kolak-Bošnjak 2015, 133). Već 1. svibnja počela su uhićenja brojnih unionista na čelu s Josipom Žuvićem. Ban je tjedan dana kasnije pustio uhićenike, ali je istodobno smijenio zagrebački magistrat i njegovim članovima imenovao sebi odane ljude iz Narodne stranke. Usto je dao zapečatiti i Casino čime je de facto raspuštena Horvatsko-vugerska stranka (Dubravica 2011, 79). Njezini članovi i pristaše su otpušteni iz javnih služba, pa su mnogi od njih napustili Hrvatsku. Oko 150 tada viđenijih osoba je emigriralo u Austriju ili Mađarsku. Kako je stranka svoj oslonac imala u Zagrebačkoj županiji, a napose u Turopolju, to je banska vojska 26. svibnja zaposjela Turopolje, zatvorila mjesne činovnike, a tri dana kasnije je održana skupština na kojoj je izabrano novo turopoljsko vodstvo na čelu sa županom Stjepanom Josipovićem, sinovcem komeša Antuna Daniela Josipovića. Tako pacificirani Turopoljci su 4. lipnja sudjelovali na ustoličenju bana Jelačića (Dubravica 2011, 80).

U tim okolnostima je 7. travnja s radom započela prva neovisna saboru odgovorna ugarska vlada. Istoga dana je u Srijemskim Karlovcima održan srpski crkvenonarodni sabor na kojemu je formuliran zahtjev za ustrojavanjem Srpske Vojvodine. Patrijarh Josif Rajačić je za 13. svibnja sazvao srpski nacionalni kongres. Zbog sve veće napetosti je predsjednik mađarske vlade grof Batthyány zamolio kralja neka bana Jelačića privoli na poslušnost. Vladar je tomu udovoljio tako što je podmaršala grofa Ivana Hrabovszkyja imenovao kraljevskim povjerenikom za Hrvatsku. Međutim, radi otvorene nesklonosti nemađarskih naroda, ugarska je vlada polovicom

svibnja započela novačenje u mađarsko domobranstvo. Uskoro je došlo i do prvih oružanih sukoba u okolici Srijemskih Karlovaca.

Ferdo Šišić piše da su 5. travnja po naputku Ignjata Brlića poslali agitatore među Srbe u Srijem da pripreme pučanstvo na ustanak protiv Mađara dočim dobiju poziv na to (Šišić 1934, 62). Pokušan je i širi slavenski savez, tako što bi Jelačić ujedinio cjelokupno pučanstvo Trojednice, patrijarh Rajačić i general Stratimirović su to isto kanili sa Srbima, a Šafarik i Palacki među Česima. Palacki je, međutim, od toga oduštao te je 11. travnja kazao: „Da Austrija ne postoji odavno, bilo bi za Europu i za čovječanstvo vrlo bitno da sad odmah nastane“ (Šišić 1934, 62).

Međunacionalne razmirice su pojačavali i napisi u tiskovinama. Tomislav Markus piše da je novinstvo bilo jedan od najznačajnijih čimbenika izgradnje javnoga mišljenja i utjecaja na društvo (Markus 2007, 185). Mađarske novine su tada doista bile pune nacionalnoga zanosa držeći dohvatljivom nacionalnu samostalnost i stvaranje jedinstvene države, ali ni hrvatski tisak nije zaostajao u širenju netrpeljivosti. Veliki obol u tomu dao je i Bogoslav (Bohuslav) Šulek, koji je kao i drugi Slovaci evangeličke vjeroispovijesti bio žestoki oponent mađarskoj nacionalnoj ideji i zagovaratelj očuvanja Habsburške monarhije te suradnje među južnoslavenskim narodima. Šulek je 1846. postao urednik Gajevih *Narodnih novina*, a prethodno je surađivao u *Branislavu*, koji je izlazio u Beogradu. Zauzimao se za uporabu „ilirskoga“ jezika (tada je taj naziv bio zabranjen) kojim „se služi 12 milijuna ljudi“, dok „kajkavski govori 800.000“ njih u tri županije (zagrebačkoj, varaždinskoj i križevačkoj). (Markus 2007, 184). Negirao je da ilirizam i štokavsko narječje dovode do identifikacije s Vlasima i Vojnom krajinom, nego ih je smatrao potvrdom da su Hrvati i Slavonci dio velikoga ilirskoga naroda.

Početak ljeta 1848. hrvatski je tisak mahom bio za oružani sukob. Pregledavajući Narodne novine razvidno je kako su početkom srpnja objavljivale vijesti o sukobima u Bačkoj i Srijemu s neskrivenim simpatijama prema srpskim ustanicima. Često su objavljivane poluinformacije („u Kaniži se jedan tkač toliko bojao Ilira da je poludio, a u Jánosberényu se jedan liječnik od straha otrovao“). Glorificiralo se bana tvrdeći da „ima izvanrednu moć od Trsta do Beograda, na jugu se samo njega sluša. Dao je svojim graničarima novaca da se najedu, jer je tamošnja uprava slaba i Vojna krajina treba pomoć.“⁵ Prenosile su se vijesti mađarskih tiskovina, kako je *Budapesti Hiradó* pisao da su „nedavno tjelohranitelji morali noću čuvati Kossuthovu kuću, jer su ga peštanski Srbi kanili napasti.“ U komentaru se navodi kako će mu Srbi „svirati i u pol bijela dana“, samo „neka čeka dok mi mačeve podesimo“.

Na 15. saborskoj sjednici održanoj u utorak 11. srpnja ban je već najavio pripreme za oružani sukob s Mađarima, a Ivan Kukuljević se osvrnuo na proklamaciju Baranjske županije „kojom smo mi i naša srijemskokarlovačka braća Srbi okvalificirani kao pobunjenici“. Zatražio je upućivanje odgovora spomenutoj županiji i na mađarskom jeziku kako bi objasnili Mađarima da se radi o laži.

⁵ *Narodne novine*, br. 73, četvrtak 13. srpnja 1848.

Herman Bužan je, nezadovoljan što katolički crkveni prelati nisu bili na banoj strani, zatražio da svi Hrvati koji borave izvan zemlje plate dvostruki porez, a Ivan Kukuljević je na 18. sjednici s tim u svezi kazao kako su on, njegov otac i djed mu rimokatolici, pripadaju Rimokatoličkoj crkvi, ali da mora priznati kako ni jedan svećenik nije napravio ni 101-ni dio od onoga što je napravio patrijarh Rajačić, niti se pak žrtvovao poput njega.⁶ Premda su Srbi proglašavani braćom, oni ipak nisu bili zadovoljni razvojem događaja, pa je tako zastupnik Jovanović na 11. sjednici Sabora 4. srpnja kazao da se ništa ne govori o Srbima i srpskom pitanju, iako je dogovoren sporazum između dvaju naroda. Na banovu reakciju da je već sastavljeno i zajedničko povjerenstvo koje će otputovati kralju, Jovanović je kazao da bi on želio da Srbi imaju svoj poseban pregovarački odbor, a i ne sviđa mu se da se na pregovore mora ići u Beč, čiji stanovnici su protivnici Slavena.⁷

Početak srpnja su *Narodne novine* proklamirale: „Naša je namjera biti slobodan narod u slobodnom Austrijskom Carstvu“.⁸ Bogoslav Šulek se u svojim napisima zauzimao za sjedinjenje Dalmacije, Vojne krajine i tzv. Turske Hrvatske s Trojednicom, ali je zastupajući proaustrijsko stajalište bio protiv dokidanja Vojne krajine, držeći da opasnost granicama prijeti od Mađara. Nesklonost Mađarima ga je motivirala da zagovara povezivanje Hrvatske s austrijskim pokrajinama, u cilju što većeg odvajanja od, u tom trenutku, samostalne Mađarske. Vjerojatno isti motivi su navodili i Šuleka i ostale Jelačićeve pristaše na suradnju sa Srbima iz južne Ugarske, a nisu im smetale čak ni srpske pretenzije za uključivanje Srijema u Vojvodinu. U tadašnjim njegovim napisima stoji da Mađari žele „na razvalinah hrvatske narodnosti uzdići prěstol aziatskoga despotizma“ (Markus 2007, 186). *Narodne novine* pišu: „Tome nemilosrdnome neprijatelju ime je Mađar i on te želi porobiti...“⁹ Uslijedio je i otvoreni poziv na pokretanje vojnog pohoda protiv peštanske vlade kao jedino-ga načina za ostvarivanje narodne ravnopravnosti u Ugarskoj. „Nasilna mađarska politika dovela je Hrvate do zida, da biraju između rata ili ropstva“ (Markus 2007, 186-187).

Narodne novine u broju od 22. srpnja izvješćuju: „*Pobjeda je naša. Slava Srbima, slava graničarima!*“¹⁰ Zagrebački tisak 7. rujna piše da je patrijarh Rajačić dobio dva pisma od bana u kojima stoji da se njegova vojska sprema na pokret prema Dravi, odnosno da je „lijepo bilo vidjeti deset tisuća graničara kako iz Zagreba odlaze prema Varaždinu“.¹¹ Banska je vojska 11. rujna ušla u Mađarsku, 26. rujna je osvojila nekadašnju kraljevsku prijestolnicu Stolni Biograd, ali je tri dana kasnije zaustavljena u desetak kilometara udaljenom Pákozdu. Zanimljivo je da se u hrvatskoj historiografiji ishod bitke kod Pakozda ocjenjuje neodlučenim (?!), dok Mađari taj boj slave

⁶ *Narodne novine*, br. 74, subota 15. srpnja 1848.

⁷ *Narodne novine*, br. 69, utorak 4. srpnja 1848.

⁸ *Narodne novine*, br. 74, subota 15. srpnja 1848.

⁹ *Narodne novine*, br. 81, utorak 1. kolovoza 1848.

¹⁰ *Narodne novine*, br. 77, subota 22. srpnja 1848.

¹¹ *Narodne novine*, br. 97, četvrtak 7. rujna 1848.

kao jednu od svojih najvećih pobjeda. Poslije boja su dvije strane dogovorile trodnevno primirje, ali ga je hrvatski ban prekršio te je produžio prema Beču. Hrvatska povijest bilježi da je tijekom zaključenoga trodnevnoga primirja hrvatski ban „pošao u susret“ austrijskim četama, stacioniranima na granici austrijskog dijela Monarhije, svjestan da je bez njihove pomoći preslab za borbu s mađarskim domobranstvom. S druge pak strane mađarski povjesničari pišu da je kod Pákozda ostvarena velika pobjeda nad brojnijom i obučenijom „graničarskom vojskom“, čije povlačenje je „kao Jelačićev bijeg“ u jednoj pjesmi ovjekovječio i slavni pjesnik Sándor Petőfi.¹²

Događaji iz 1848.-49. godine dio su hrvatsko-ugarske povijesti koje nacionalne historiografije dvaju naroda opisuju na dijametralno različit način. Hrvatska povijest bilježi ih kao obrambeni rat od mađarskoga hegemonizma, a mađarska pak kao hrvatski napad na Mađarsku na temelju „navodne“ kraljeve zapovijedi, kako bi ban „napravio reda u Pešti“.

Konačni slom mađarskoga ustanka uslijedio je nakon što je ruski car Nikola I. 9. svibnja 1849. izdao svečani proglas o pružanju oružane pomoći Franji Josipu I. Ruski general Ivan Fjodorovič Paskevič je polovicom lipnja na čelu 200 tisuća vojnika počeo prodor u Ugarsku. Brojčano nadmoćnije carske postrojbe ubrzo su ugušile ustanak, pa je 11. kolovoza Lajos Kossuth odstupio i izbjegao u inozemstvo, a domobranstvo je dva dana kasnije položilo oružje u Aradu (danas Oradea u Rumunjskoj). Time je završena mađarska borba za slobodu i kratkotrajna nacionalna vlada u kojoj je rođena moderna mađarska nacija. U spomen na događaj iz 1848. u Mađarskoj je 15. ožujka nacionalni praznik.

Poslije sloma Mađarske revolucije (u mađarskoj historiografiji se naziva borbom za slobodu ili ratom za neovisnost), Gradsko vijeće Pešte izabralo je 31. prosinca 1849. za počasne građane maršala baruna Haynaua, podmaršala baruna Jelačića i generala baruna Paskeviča, dakle trojicu vojskovođa koji se u mađarskoj povijesti smatraju glavnim gušiteljima nacionalnih težnja i samostalnosti.

Od revolucionarne 1848. godine hrvatsko-ugarska državna zajednica dva desetljeća *de facto* nije postojala (*de iure* ju je sveudilj povezivala osoba kralja i kruna kao simbol ustavnosti) te je obnovljena Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine.

Ususret Nagodbi

Poslije sloma revolucije i mađarskoga ustanka, Franjo Josip I. (1848. – 1916.) je i u Hrvatskoj uveo apsolutizam kao i u vojno poraženoj Ugarskoj. Mađari su bili kažnjeni zbog pokušaja osamostaljivanja, napose zbog Deklaracije o neovisnosti Zemaljskoga domovinskoga odbora (revolucionarne vlade pod vodstvom Lajosa Kossutha). Ona je proglašena u Debrecenu 14. travnja 1849. i njome su Habsburgovci svrgnuti s ugarskoga prijestolja. Bečke su vlasti uz suglasnost cara strogo ka-

¹² „Fut Bécs felé Jellacsics, a gyáva, Seregének seregünk nyomába’, Megrémülve fut a magyar hadtól; Magyar hadban egy vén zászlótartó.” Vidi: Petőfi, Sándor: A vén zászlótartó. Vidi: Tarján, M. Tamás: 1848. szeptember 29./A pákozdi csata. In: *Rubicononline. Történelmi magazin*. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1848_szeptember_29_a_pakozdi_csata/ Posjećeno: 9. studenog 2016.

znile (smrću) najviše mađarske časnike (6. listopada 1849. su smaknuti u Aradu, danas Oradea u Rumunjskoj), ali i predsjednika prve mađarske vlade grofa Lajosa Batthyány (pogubljen u Pešti). Osim njih su tisuće ljudi osudili na dugotrajne zatvorske kazne, a deseci tisuća bivših mađarskih domobrana su unovačeni u carsku vojsku. Međutim, ni ovime nisu slomili Mađare, nego je samo osnažen odijum prema dvoru i kralju. On se ogledao u tzv. pasivnom otporu bečkoj politici, iako su neki čak pokušali i atentat na vladara. Nositelj i uzor toga otpora bio je pripadnik srednjega plemstva Ferenc Deák (kasnije nazvan *Mudracem domovine*), koji je prodao svoja imanja u Zalskoj županiji te se nastanio u budimpeštanskom hotelu *Engleska kraljica* u kojemu je ostao do kraja života. Otpor se sastojao u tome da Mađari nisu prihvaćali službenička i činovnička zvanja, nisu sudjelovali u državnim manifestacijama i svečanostima, odbijali su plaćati poreze te su susljedno kritizirali vladu. Ovakvo držanje je teško pogodilo plemstvo, pa su propali mnogi plemićki posjedi.

No, i Beču je zadavalo probleme, napose kada je dvor izgubio potporu nemađarskih naroda u Ugarskoj (Rumunja, Nijemaca, Srba, Slovaka i Hrvata), koji su umjesto očekivane nacionalne autonomije dobili oktroirani ustav. Svjestan nezadovoljstva svojih podanika Franjo Josip I. je 20. listopada 1860. izdao Listopadsku diplomu, a 26. veljače 1861. patent kojim je ustrojio carevinsko vijeće (*Reichsrat*) i njemu je podvrgnuo pokrajinske sabore. Sukladno patentu sazvan je Ugarski sabor na kojemu su se zastupnici glede držanja prema Franji Josipu I. razdvojili na dva dijela. Umjerena Stranka adrese (*Felirati Párt*) predvođena Ferencom Deákom oslanjala se na stečevine ugarskih zakona iz 1848., a radikalna Stranka rezolucije (*Határozati Párt*) pod vodstvom Lászla Telekija, zastupala je ideju o neovisnoj Ugarskoj. Ove dvije stranke nazive su dobile na temelju svojega stajališta o tome trebaju li se kralju obratiti u sklopu adrese, ili pak rezolutno, dovodeći u pitanje legitimitet kraljeva vladanja Ugarskom, s obzirom na to da nije bio okrunjen. Premda su u saboru većinu dobili umjerenjaci (koju su priznavali vlast Franje Josipa), ni oni nisu prihvatili diplomu i patent, pa je kralj raspustio sabor te je uveo provizorij (prijelazno razdoblje) pod vodstvom Antona von Schmerlinga (1861. – 1865.).

Postojeće stanje nije odgovaralo ni Beču, ni Pešti pa je Ferenc Deák u listu *Pesti Napló* 16. travnja 1865. objavio napis pod naslovom „Uskrсни članak“ („Húsvéti cikk“) u kojemu je postavio temelje za nagodbu s Austrijom.

Istodobno je u Hrvatskoj strah od bečkoga apsolutizma naveo neke političke prvake da već 1861. u Mađarskoj potraže partnera. Navodno su neki istaknuti hrvatski političari (vodeći članovi kasnije Beču odane Samostalne narodne stranke) 1861. pohodili Ferenc Deáka o čemu je pisao i praški *Politik*, a što su demantirali i Ivan Mažuranić, kao i Deák. Na Hrvatskom saboru su te godine ustrojene prve prave političke stranke sa svojim programima. Bile su to Narodna stranka (slijednica nekadašnje Ilirske stranke) i Narodna ustavna stranka (nasljednica Horvatsko-vugerske stranke) koja je naslijedila i pogrdni naziv „mađaronska“, a Martin Polić ju naziva „starohrvatskom“. Uz njih je nastala i Stranka prava Ante Starčevića, a nešto kasnije se iz Narodne stranke izdvojila Samostalna stranka. Većinska Narodna stranka je usvojila saborski zaključak broj 42 iz 1861. koji je postao političkim programom

narodnjaka, a kasnije ga je svojim uratkom proglasio ban pučanin Ivan Mažuranić. Polazio je od toga da treba postići sporazum s Ugarskom na temeljima personalne unije. Do stvarnoga pokušaja pomirbe između dviju zemalja ipak nije došlo zbog toga što su hrvatske političke stranke bile podijeljene oko toga treba li se nagoditi s Ugarskom ili pak s Austrijom. Odluka da se ide u nagodbu s Ugarskom donesena je na Saboru tek 1865. godine, kada su Mađari već počeli razgovore s Bečom, pa je tako „hrvatsko pitanje“ dospjelo u drugi plan. Ipak je uoči austro-ugarskih pregovora pokušano postizanje nagodbe između Hrvata i Mađara. Dva su sabora izabrala svoja dvanaesteročlana izaslanstva koja su u Pešti od travnja do lipnja 1866. pokušali postići kompromis. On nije postignut jer Mađari nisu bili voljni udovoljiti temeljnome hrvatskome zahtjevu da Ugarska prizna kako se s Trojednicom nalazi u personalnoj uniji. O razlozima neuspjeha se u izvješću ugarskoga odbora kaže: „Međutim, budući da Hrvatska želi dosadašnje odnose prema Ugarskoj sasvim preurediti, a vezu s nama svesti na najmanju moguću mjeru, zato ne možemo ispuniti njihove zahtjeve glede područja koja neposredno pripadaju Ugarskoj i čija je teritorijalna pripadnost neprijeporna. Pritom mislimo na prava Ugarske Kraljevine na Međimurje i Rijeku. Kako su Hrvati ostali dosljedni tvrdeći da je to njihov teritorij, stoga su oba odbora pridržala sva prava i pretenzije glede teritorijalnog pitanja.“¹³ Tako su, dakle, pregovori neuspješno završeni te su obje strane krivile onu drugu za izostanak kompromisa. Mađari su tvrdili kako ne žele Hrvatskoj priznati „1848. oružjem osvojenu Rijeku i Međimurje“, jer je to ugarski teritorij. Pritom je Antal Csengery zapisao: „Nije im bilo dostatno što se nismo pozivali na svoja prava na srijemsku, požešku i virovitičku županiju, a što smo učinili zato jer nam nije bilo u interesu jačati njihovu južnoslavensku ideju. Željeli su i Bosnu, premda su kasnije njezino ime izbrisali iz svoga zapisnika, a pridržavali su si, barem virtualno, i pravo na Međimurje“ (Csengery 1928, 182). Zato u nastavku teksta Csengery tvrdi, da su u hrvatskom odboru, svi osim Šuhaja pripadali „lijevom krilu Ilirskog pokreta“, i bili zagovornici jugoslavenskoga povezivanja.

Sukladno stajalištu Wilhelma von Humboldta da se svekolika duhovna i materijalna kultura jednoga naroda ostvaruju u jeziku, već se Gaj bio opredijelio za štokavsko narječje, a 28. ožujka 1850. su Ivan Kukuljević (završio je vojnu akademiju, bio arheolog, povjesničar i pisac), Dimitrije Demeter (liječnik i pisac), Ivan Mažuranić (završio je filozofiju i pravo), Vuk Stefanović Karadžić (bio je autodidakt), Vinko Pacel (tada 25-godišnji student prirodoslovnih znanosti), Franjo Miklošič (doktor filozofije i prava), Stefan Pejaković i Đuro Daničić (studirao je pravo) potpisali tzv. Bečki književni dogovor u kojemu stoji:

„Dolje potpisani znajući da jedan narod treba jednu književnost da ima i po tom sa žalosti gledajući, kako nam je naša književnost raskomadana, ne samo po bukvi nego još i po pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana, da se razgovorimo, kako bismo se, što se za sad više može, u književnosti složili i ujedinili. I tako smo:

¹³ Főrendiházi irományok, 1865. I. kötet • 1-166. sz. • 1865-22 (1865-I-68). Csalmány a 2. Mellékethez. A magyar országos küldöttség észrevételei Dalmát-, Horvát- és Tótországek gyűlésének 1861-ki 42-dik czikkére).

1. Jednoglasice priznali, da ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik...

2. Jednoglasice smo priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno; i to

a) zato, što najviše naroda tako govori,

b) što je ono najbliže staromu slavenskomu jeziku, a po tome i svim ostalim jezicima, e) što najviše književnika i istočnoga i zapadnoga vjerezakona već tako piše (samo što svi ne paze na sva pravila). Po tom smo se složili, da se na onijem mjestima, gdje su po ovom narječju dva sloga (sillaba) piše ije, a gdje je jedan slog, ondje se piše je ili e, ili i, kako gdje treba, n. pr. bijelo, bjelina, mreža, donio.

Ako li tkogod iz kojega mu drago uzroka ne bi htio pisati ovijem narječjem, mi mislimo, da bi za narod i za književno jedinstvo najprobitačnije bilo, da piše jednijem od ostala dva narječja, kojijem mu je volja, ali samo da ih ne miješa, i ne gradi jezika, kojega u narodu nema...

5. Svi smo jednoglasice pristali, da se pred r, gdje ono samo sobom slog čini, ne piše ni a ni e, već samo r neka stoji (n. pr. prst), i to:

a) zato što narod tako govori,

b) što književnici istočnoga vjerezakona svi tako pišu (osim jednoga, dvojice),

c) što i Česi tako pišu,

d) što su mnoge slavenske knjige glagoljskijem slovima tako pisane,

e) što se sad dokazuje, da ni u starome slavenskom jeziku na ovakijem mjestima nije trebalo pisati jerova ni kod r ni kod l, jer su ova oba slova na ovakijem mjestima bila samoglasna, kao i u sanskritu.

Ovo smo dakle za sad svršili. Ako da Bog te se ove misli naše u narodu prime, mi smo uvjereni, da će se velike smutnje književnosti našoj s puta ukloniti i da ćemo se k pravome jedinstvu mnogo približiti.

Zato molimo sve književnike, koji upravo žele sreću i napredak narodu svojemu, da bi na ove misli naše pristali i po njima djela svoja pisali“ (Vince, 1990., 279-280).

U obranu hrvatskoga imena od utapanja u jugoslavenstvu prvi je stao Mirko Bogović, koji je 1852. htio pokrenuti list „Domobran“, ali mu Bach nije dao dozvolu, a kasnije je i Ivan Mažuranić savjetovao bečkoj vladi da ne izda odobrenje za to glasilo, jer da program Domobrana proizlazi iz zaključaka Hrvatskog sabora 1848., te je protivan oktroiranom Ustavu (Gross 1985, 387 i 403, Kolar-Dimitrijević 2016, 21). To je „i bio razlog da Bogović i Mažuranić nisu bili prijatelji“ (Kolar-Dimitrijević 2016, 21).

Ljudevit Gaj je 1861. spjevao pjesmu o slozi Hrvata, Srba, Slovenaca i Bugara, a 1863. je pokušao obnoviti ilirski pokret, ali je naišao na potpuno ignoriranje kako nekadašnjih iliraca, tako i tiskovina. Dok se hrvatski listovi uopće nisu bavili Gajevim prijedlogom, dotle je srbijanski *Vidovdan* naveo da je ta zlosretna ideja već jednom zavadila Hrvate i Srbe te se ne smije više ponoviti. List je zaključio da se Srbi ne će i ne mogu odreći svojega imena, a jamačno se ni Hrvati ne žele odreći hrvatstva. Ipak u tome nije bio sasvim u pravu, jer je ilirsku ideju zamijenilo integralno jugosla-

venstvo koje je napose promicao zagrebački list *Pozor*, kao glasilo Narodne stranke. Ove novine su kritički pisale o imenovanju grofa Petra Pejačevića za velikoga župana Srijemske županije riječima: „Mi bi bili vruće željeli, da se je velikim županom za županiju sriemsku imenovao pravoslavni Srbin pa kad se na to nije pazilo, to se neka pazi u buduće, jer netreba, da se vrieda ičije čuvstvo“ (Polić 1899, 19).

U skladu s južnoslavenskom politikom, poslije vraćanja ustavnoga života Sabor je usvojio Zak. članak 58. iz 1861. „O narodnom jeziku“, koji glasi:

„Da se jeziku narodnome podieli ono dostojanstvo, kojega po pravu i Božjem i čovječjem ide, bude zaključeno:

1. Jezik jugoslavenski trojedne kraljevine izjavljuje se ovim za savkoliki obseg trojedne kraljevine za jedino i izključivo službeni jezik u svih strukah javnoga života;
2. Sve oblasti bez iznimke u obsegu trojedne kraljevine, kao i one više oblasti, koje izvan obsega iste kraljevine stanovale budu, isto tako i sve skupštine i sabori trojedne kraljevine u svih svojih viećanjah, dopisih, odpisih, odlukah, rješitbah i ostalih javnih spisih, kao i u svih službenih odnošenjih imaju se jedino služiti jugoslavenskim jezikom trojedne kraljevine;
3. Učevni zavodi, mužke i djevojačke, više i niže učione, budi javne budi privatne i sva zakonom potvrđena domaća društva bez razlike, imaju u svih službovanjih, predavanjih i pismenih djelah služiti se jedino jezikom jugoslavenskim trojedne kraljevine;
4. Oblasti crkvene u obsegu trojedne kraljevine budi kojega vjeroizpoviedanja dužne su u obćem medju sobom i s inimi domaćimi oblastmi služiti se jedino jugoslavenskim jezikom trojedne kraljevine; isto se razumieva i u knjigah matičnih (*Matriculae*);
5. Svakomu je prosto služiti se u svih spisih latinskim i ćirilskim pismom.
6. U gradu Rieci imade se radi izvanrednih okolnostih, u političkom, sudbenom i trgovačkom medjusobnom službovanju – izuzamši javno podučavanje i nastavu uobće – na jezik talijanski obzir uzeti, te se gradjanom i korporaciam tamošnjim, jeziku jugoslavenskomu nevještim dozvoljava za sada jošte poraba jezika talijanskoga. – U dopisivanju ipak i službovanju sa domaćimi oblastmi trojedine kraljevine imade se grad Rieka kao i sve njegove korporacie služiti jedino jezikom jugoslavenskim trojedne kraljevine.
7. Zaključak ovaj imade se u slici zakona Nj. Veličanstvu previšnjeg potvrđenja radi podnieti“.

Kako vidimo, zakon je službenim proglasio „jugoslavenski jezik“, čemu su se unionisti žestoko usprotivili zastupajući mišljenje da se jezik treba zvati hrvatskim. I pristaše Beču sklone Samostalne stranke su također smatrali da se jezik treba zvati hrvatskim, pa su zajedno s unionistima bili izloženi napadima *Pozora* koji je Ivana Kukuljevića, Ivana Mažuranića i napose nadbiskupa Jurja Haulika optuživao zbog odanosti dvoru. Zagrebački nadbiskup nije ostao dužan, pa je narodnjački glasnik nazivao „protukatoličkim novinama“. Kardinal Haulik i *Katolički list* odlučno su odbacili i prijedlog koji je potkraj 1863. nastao u redovima južnoslavenske inteligencije, da se u Katoličku crkvu uvede slavensko bogoslužje. Jovan Živković je kao glavni argument za uvođenje slavenske liturgije u katoličku misu naveo to što bi se tako približile obje crkve u zemlji, te bi se onda vidjelo da između njih ne postoji razlika.

Martin Polić opisujući tadašnje južnoslavensko raspoloženje u Hrvatskoj spominje vijest iz Beča „da je ondje 8. veljače umro naglom smrću veliki književnik pobratimskoga naroda srbskoga, uzkrisitelj njegove novije književnosti i čuveni skupljač hrvatskih i srbskih narodnih pjesama, Vuk Stefanović Karadžić. Narodni jezik, dotjeran do savršenosti kroz nebrojene hrvatske i srbske pisce, Vukove učenike, koji se klanjaju tomu umnomu velikanu, živ je spomenik njegovih zasluga za narod i njegovu književnost. U njemu se odražava umna potencija, do koje se može uzdići narodni genij; u njem i u narodnim pjesmama po njemu skupljenim, koje su jamačno najljepši biser čitave naše narodne prošlosti...” (Polić 1899, 131). Napominje i kako je na prijedlog dvorskoga kancelara Ivana Mažuranića car dopustio „Vukovoj udovici znatnu novčanu podporu, koja ju je spasila od najveće materijalne biede. U zagrebačkoj pravoslavnoj crkvi obslužen je parastos a Jovan Subotić reče u spomen uman govor, u kojem kao velik prijatelj Hrvata pozva Hrvate i Srbe da uztraju u ljubavi i slozi. Namjeravalo se također Vuku podići spomenik te je između ostalih i biskup Strossmayer poklonio u tu svrhu 1000 for., a Metel Ožegović 500 for. no sakupljen novac ostade njegovoj udovici u ime podpore.“ U opisu emocija koji su Hrvati gajili prema Srbima Polić navodi: „Jovan Subotić zauzimaše u to vrieme važnu poziciju u javnom i prosvjetnom životu. Stajaše na čelu hrvatskomu narodnomu kazalištu kao njegov vrhovni upravitelj a štampa mu priznavaše velike zasluge za unapređenje kazališne umjetnosti. Baš u to vrieme zavlada u Primorju glad i zagrebački pravni- ci, na čelu im Milan Mankanec, prirediše u korist stradajućega pučanstva kazalištnu predstavu. Prikazivala se Subotićeva drama ‘Nemanja’ a ovo najbolje pokazuje pravac mišljenja i čuvstava, koja Hrvate zadahnjivahu prema Srbima“ (isto, 131).

Doskora je unutar Narodne stranke došlo do diferencijacije na njezin projugoslavenski i prohrvatski dio, pa se i stajalište *Pozora* promijenilo. U njemu je objavljen članak u kojemu se kaže da su Ivan Mažuranić, Ivan Kukuljević i Bogoslav Šulek od najvećih „zatočnika Ilirstva“, postali „odlični branitelji Hrvatsva“: „Prije g. 1848. gojili smo izvjestne misli o narodnom jedinstvu, a danas tražimo izvjestne oblike narodnoga razvitka. Može li nam tko zamjeriti, što u borbi tražimo čvrsti temelj narodnoga obstanka, osnovana u historičkom državnom pravu, koje je nekoć obstojalo, a nije nikada pravnim načinom zanijekano. Uzalud si Vidovdan utvara, da dan danas zaprašene pergamene ništa neviude, kada vidimo, da ono, što je do sada prašinom pokrito bilo, sve se to više i jače u životu pojavlja. Hrvati se sve to više uvjeravaju, da njihova narodnost neima obstanka bez državnoga temelja“ (isto, 126). Pisac parlamentarne povijesti Hrvatske 19. stoljeća, Martin Polić, razlikujući ilirsku i „staro hrvatsku“ stranku, navodi tekst iz *Pozora*, koji daje prikaz nastanka dviju stranaka: „Izprvine bijahu svi Hrvati glede Ilirstva složni, a poslie se razdieliše. Jedni pristadoše uz ideju Ilirstva, drugi sjećajući se ilirskoga imena još iz franczkih vremena, kad smo sva prava izgubili, prigriše hrvatsku misao te potražiše pomoć u Magjarah; oni prvi u Slavenah. Tako budu Hrvati prozvani Magjaronima“ (isto). Polić tvrdi da je *Pozor* navedenim napisom pozvao Unionističku i Narodnu stranku na slogu radi očuvanja nacionalnih interesa, zbog čega su ga *Narodne novine* nazvale „magjaronskim listom“ (isto).

Do podjele među narodnjacima došlo je na saboru 1865./1866. kada je jedan dio pristao uz biskupa Strossmayera i stvorio Narodnu liberalnu stranku, dok su Levin Rauch, Robert Zlatarović, Julio Janković, Mirko Šuhaj, Lazar Hellenbach, Ladislav Modić, Stjepan Hervoić, Koloman Bedeković, Aurel Kušević, Miroslav Kraljević, Gustav Prandau, Šišman Orttenfels, Franjo Pogledić i Mirko Bogović djelovali u okviru Narodne ustavne stranke. Oni su bili za realnu uniju, danas bismo rekli da su bili „real-političari“, što zorno svjedoče i Bogovićeve riječi izgovorene u Saboru 17. prosinca 1866. „Ja doduše priznajem da vrlo lijepo zvone rieči: narodna samostalnost, celokupnost, neodvisnost i suverenost, ali ja neznam, dapače jako dvojim o tom hoće li nam te zlatne jabuke u dio pasti prije, ako se razkêrstimo posve sa Ugarskom, pa ako prionemo mal ne bazuvietno uz Austriju ili ako razpravimo posao na pošten način sa našimi susjedi Ugri, i ako zauzmemo onaj položaj, što nam pripada po dostojanstvu naroda našega“ (Kolar-dimitrijević 2016, 21). Njegov govor su mnogi dočekali s negodovanjem, ali ga je hrvatski pisac završio riječima: „Gospodo! Čudna su vremena, lahko bi mogla i nas zateći, te s toga treba, da nastojimo svim mogućimi silami, da se čim prije konsolidiramo, da nas nezateče vrieme nepripravne i negotove...“ (isto).

Jugoslavenska ideja je dobila oslonac i u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, koja je 4. ožujka 1866. dobila potvrdu svojih pravila, a već 12. ožujka je Sabor izabrao 16 akademika. Prvi članovi JAZU bili su (abecednim redom): dr. Janez Bleiweis (Slovenac), Mirko Bogović, dr. Vatroslav Jagić, Ivan Kukuljević, Šime Ljubić, Antun Mažuranić, dr. Pavao Muhić, dr. Franjo Rački, dr. Jovan Subotić (Srbin), dr. Josip Schlosser, dr. Bogoslav Šulek (Slovak), Josip Torbar, Adolf Veber i Živko Vukasović. Glede izbora akademika, neki su prigovarali, što među njih nisu uvršteni dr. Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić, dr. Dimitrije Demeter i Vjekoslav Babukić. Nakon što su se Antun Mažuranić i Ivan Kukuljević odrekli akademičke časti, Sabor je 4. prosinca 1866. izabrao još četiri akademika, i to: Đuru Daničića, Matiju Mesića, dr. Mirka Šuhaja i Ljudevita Vukotinovića. Na dvoru su zazirali od panslavenstva, pa tako i od naziva „jugoslavenska akademija“, ali je ipak izdana dozvola za osnutak, ponajviše zahvaljujući zauzimanju biskupa Strossmayera. Kralj je 9. svibnja potvrdio 14 akademika, koji su 26. srpnja 1866. izabrali biskupa Strossmayera za pokrovitelja, a dra. Franju Račkoga za svoga prvoga predsjednika.

Austro-ugarska nagodba

Austrija i Ugarska su u veljači 1867. postigle kompromis, pa je još istoga mjeseca ustrojena ugarska vlada, a zemaljski sabor je 29. svibnja s 209 glasova „za“ i 89 „protiv“ prihvatio Austro-ugarsku nagodbu (Zakonski članak 1867: XII.). Njome su postavljeni temelji novoga ustavnoga ustrojstva. Ugarski sabor je usvojio još tri zakonska članka (XIV., XV. i XVI.), koje je car Franjo Josip I. bio voljan sankcionirati tek nakon što ga Mađari okruno za svoga zakonitoga kralja. S obzirom na to da je i tomu udovoljeno, kralj je 28. srpnja 1867. potvrdio nagodbeni zakon i njime

ustrojenu Austro-Ugarsku Monarhiju, kao ustavnu državnu zajednicu utemeljenu na načelu pariteta.

Nagodba je usvojena od strane dvaju parlamenata (austrijskog Carevinskoga vijeća i ugarskog sabora) i u različitim zakonskim tekstovima. Dvojna monarhija se sastojala od Austrije (*Cislajtanije*) koju su činili Gornja i Donja Austrija, Tirol s Vorarlbergom, Štajerska, Koruška, Kranjska, Gorica, Gradiška, Trst, Istra, Dalmacija, Češka, Moravska, Šleska, Galicija i Bukovina, dok je Ugarska s Hrvatskom činila drugi dio (*Translajtaniju*) zajedno s gradom i okrugom Rijekom koja je bila *separatum sacrae regni coronae ad nexum corpus*. Načelno je i Dalmacija pripadala ugarskom dijelu monarhije, ali je stvarno bila austrijska pokrajina. Okupacija Bosne i Hercegovine 1878. nije izravno utjecala na teritorij zemalja sv. Stjepana, iako je ugarskim Zak. člankom 1880: VI. u BiH uvedena privremena uprava pod nadzorom zajedničkoga ministra financija. Slijedom navedenoga teritorij ugarskoga dijela dvojne monarhije (1910. godine) iznosio je 325.411 km², od čega je na Hrvatsku otpadalo 42.541 km², a na Rijeku 21 km².

Austro-ugarska nagodba je regulirala odnose između Beča i Pešte na način da su utvrđeni zajednički poslovi (vojni poslovi, vanjski poslovi i financije za te zajedničke poslove) nužni da bi carstvo kao međunarodna sila moglo nesmetano funkcionirati, dok su glede svih ostalih poslova Austrija i Ugarska imale punu samostalnost, uključujući i zakonodavstvo i izvršnu vlast. Franjo Josip I. je ovakvim, po njega teškim kompromisom, uspio sačuvati integritet svoje države, ali se odrekao pokušaja utjecanja na unutarnja pitanja Ugarske, dok su se Mađari odrekli međunarodnog subjektiviteta.

Monarhija je imala dva središta (u Beču i Budimpešti). Granica između austrijske i ugarske polovice monarhije bila je rijeka Lajta (*Leitha*). Zapadni dio carstva pod austrijskom upravom (*Cislajtanija*) označavao se skraćeno samo s „k. u. k.“ (*kaiserlich und königlich* pri čemu se naziv *königlich* odnosio na češku kraljevsku tradiciju, koju je titula cara u sebi nosila), dok se istočni dio carstva pod ugarskom vladavinom (*Translajtanija*) označavao skraćenom oznakom „m. kir.“ (*magyar királyi*) ili „vgl. ung.“ (*königlich ungarisch*). U austrijskom, odnosno ugarskom dijelu monarhije postojala su pojedina područja (Hrvatska, Galicija) koja su uživala posebni status i imala su svoje posebne upravne strukture.

Kralj je nosio naslov austrijskoga cara i ugarskoga kralja i bio je vrhovni vojni zapovjednik, proglašavao je rat i mir, imenovao je predsjednika austrijske vlade i ugarskoga Ministarskog vijeća te sve ministre, imao je pravo predsankcije svakoga zakonskoga prijedloga prije nego što bi on dospio u saborsku raspravu (Pravilnik Ministarskoga vijeća broj 1867/64), imao je pravo veta na svaki izglasovani zakon, kao i pravo raspuštanja sabora (Kozári 2005, 173). Pravo predsankcije nije izviralo iz ugarske tradicije, a niti je kasnije propisano posebnim zakonom, ali se bez toga vladarskoga odobrenja parlamentu uopće nije smio predložiti niti jedan nacrt zakona. Osim toga, kraljeva je osoba bila nepovrediva, svaka radnja usmjerena protiv njega značila je veleizdaju, a sam vladar istodobno nije snosio nikakvu pravnu odgovornost.

Slika 1. Etničke skupine u Austro-Ugarskoj 1910. godine¹⁴

Nagodba zaključena između Austrije i Ugarske, Hrvatsku spominje samo kao dio Ugarske (Mađarska i *posestrime zemlje*). Međutim oznaka kojom je obilježena Hrvatska, Slavonija i Dalmacija u stanovitoj je mjeri prejudicirala pitanje uređenja državnopravnoga statusa Hrvatske u odnosu prema Ugarskoj. Naime, do Austro-ugarske nagodbe su mađarski zakoni za Hrvatsku rabili nazive *partes subjectae* (podložni krajevi, do 1526.) ili *partes adnexae* (pridruženi krajevi, poslije Mohačkoga boja), a Zak. članak XII. iz 1867. koristi odrednicu *posestrime zemlje (socio regna)* koji će biti ozakonjen u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi.

Na Hrvatsku se odnosi i propis o 60-članim delegacijama, koje su birane na mandat od godinu dana. U ugarsku delegaciju je sukladno kasnijoj Hrvatsko-ugarskoj nagodbi birano pet članova iz Hrvatske (četiri u Zastupničkom domu i jedan u Kući velikaša).

Sukladno postignutom austro-mađarskom kompromisu uslijedila je 8. lipnja 1867. u Budimu i Pešti (tada su to bila dva zasebna grada) krunidba Franje Josipa za

¹⁴ Izvor: The ethnic groups of Austria-Hungary in 1910. Based apparently on „Distribution of Races in Austria-Hungary” from the Historical Atlas by William R. Shepherd, 1911, File: Austria_hungary_1911.jpg The city names were changed to those in use since 1945.

mađarskoga kralja (ali i njegove supruge Elizabete za kraljicu što se imalo tumačiti kao poseban izraz blagonaklonosti Mađara).¹⁵

Hrvatski sabor je odbio poslati svoje predstavnike na kraljevu krunidbu, pa ga je Franjo Josip I. raspustio. Ipak su krunidbi Franje Josipa pribivali Vjenceslav Šoić iz reda prelata, ban barun Josip Šokčević i barun Rauch Levin de Nyék iz reda magnata, kao i veliki župani grof Petar Pejačević, Svetozar Kušević i Miroslav Spun-Stričić, odnosno predstavnici Osijeka (devetočlano izaslanstvo), Požege i Rijeke, trgovišta Vukovara i Požeške županije. Od hrvatskih magnata se pozivu na krunidbu nisu odazvali ni Draškovići, ni Oršići, ni Vraniczany, a grof Julije Janković je odgovorio da se pozivu „ne može odazvati s razloga, što bi radio proti odluci sabora (hrvatskoga), dakle neustavno“.

Beč i Pešta su u to vrijeme bili vrlo uznemireni vijestima iz Zagreba te panslavenskom i jugoslavenskom promidžbom, a napose činjenicom da je na Slavenskoj etnografskoj izložbi održanoj uz potporu ruskoga cara u Moskvi, iz Hrvatske nazočilo više istaknutih osoba hrvatske i srpske nacionalnosti. Među njima su bili Ljudevit Gaj, Franjo Rački, Jovan Subotić, Mihajlo Polit-Desančić, Josip Miškatović, itd. Koliko snažna su bila njihova čuvstva za slavensku stvar svjedoči i činjenica da je Mihajlo Polit Desančić, tajnik Banskoga stola, „zatražio“ godišnji odmor kako bi posjetio izložbu. Odmor mu nije odobren, pa je Polit-Desančić odstupio s funkcije. Njegov sunarodnjak Jovan Subotić je pak, zbog posjeta Moskvi izgubio položaj septemvira te je bez mirovine otpušten s posla. Poslije opoziva baruna Josipa Šokčevića s banske stolice (27. lipnja 1867.) namjesnikom banske časti imenovan je barun Levin Rauch sa zadaćom stvaranja pretpostavki za uspješnu nagodbu s Mađarima. Kralj je 20. listopada raspisao nove izbore i istaknuo kako je jedinstvenost Hrvatske i Ugarske neupitna činjenica o kojoj nema prijepora. Vladar je, međutim, opet bio blagonaklon Hrvatskoj dostavljajući Saboru zavjernicu i na hrvatskom jeziku u kojoj se kaže: „Mi Franjo Josip I. Božjom voljom ... nasljedni i apostolski kralj Ugarske i njezinih posestrima zemalja prisežemo na živoga Boga, Blaženu Djevicu Mariju i sve svece Božje, da ćemo Crkvama Božjim, organima upravne vlasti Ugarske i posestrima zemalja, te svim njihovim stanovnicima priznati pripadajuća im prava, povlastice, slobode, ovlasti, zakone i običaje, kao i da ćemo im svima služiti pravdu. Održat ćemo nepovrediva prava Ugarske i posestrima zemalja, njihov ustav, zakonitu neovisnost i teritorijalnu cjelovitost...“. Tekst kraljevske prisege koji je prilikom krunidbe izgovorio Franjo Josip I. unesen je u Zak. članak 1867: II. „o ozakonjivanju kraljevske zavjernice izdate prije sretnoga ustoličenja i krunidbe Njegovog Veličanstva i njegove kraljevske krunidbene prisege.“ Tako je nakon 245 godina obnovljeno ovo starodavno pravo Kraljevine Hrvatske (prethodno je krunidbenu zavjernicu 1622.

¹⁵ FI-1865-78 (1865-I-181) Spisi Kuće velikaša 1865. I. svezak, br. 1–166, br. LXXVIII, 179. br. 78. LX. sjednica 235. točka Opis krunidbene svečanosti. (Főrendiházi irományok, 1865. I. kötet 1–166. sz. LXXVIII. sz., 179. 78. szám.) (LX. ülés, 235. jegyzőkönyvi pont. A koronázási ünnepély leírása).

Hrvatima dao kralj Ferdinand II.). Navedena isprava je prva hrvatskim jezikom pisana krunidbena zavjernica.

Banski namjesnik barun Levin Rauch je odmah po imenovanju preuzeo kontrolu nad novinama, kako bi mogao utjecati na javno mišljenje. Naime, unionisti su vrlo kasno shvatili koliku moć ima tisak, jer su Gajeve *Narodne novine* „odgojile“ više naraštaja hrvatske inteligencije, usto su oblikovale i europsko mišljenje o stanju u Hrvatskoj od 1840-ih godina te su značajno utjecale i na hrvatsku historiografiju kao jedno od najznačajnijih povijesnih vrela toga razdoblja. Stoga je barun Rauch kupio zagrebački *Agramer Zeitung* i uz njega utemeljio *Hrvatske novine* kao glasilo Narodne ustavne stranke. *Narodne novine* su i dalje izlazile pod uredništvom Ljudevita Gaja kao vladine novine i zastupale su službenu politiku carskoga dvora, promicale su, dakle, ideju sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, dok je *Pozor* (glasilo Narodne liberalne stranke, koji je nakon neuspješnih pregovora u Pešti 1866. godine, postao najžešći protivnik ujedinjenja s Ugarskom) od 1867. izdavan u Beču. Stoga u Hrvatskoj više nije bilo novina koje bi se protivile sklapanju saveza između Hrvata i Mađara. Dvor je požurivao nagodbu, jer je poslije Austro-ugarske nagodbe opet osnažena prosrpska agitacija u Vojnoj krajini i među Srbima u Srijemu. Bilo je poznato i kako u Irigu postoji naoružana skupina srpske mladeži, što je osobito uznemirivalo Mađare, jer ih je podsjećalo na događaje iz 1848. Kraljevski je pak dvor bio zabrinut zbog ruskoga utjecaja koji je tada na Balkanu bio izuzetno velik.¹⁶ Zato je banski namjesnik Rauch dobio slobodne ruke, pa je provedena smjena nepodobnih činovnika i dužnosnika na čija su mjesta postavljeni dualizmu odani ljudi. Kralj je na prijedlog Hrvatske dvorske kancelarije oktroirao novi izborni red na način da se provedba izbora nije povjerala županijskim skupštinama, nego središnjim odborima, velikim županima i gradonačelnicima. Ovime su si unionisti osigurali mogućnost kontrole izbora. Osim toga je cenzus smanjen na 5, 15 i 30 forinta, čime su pravo glasa dobili i mnogi seljaci te maloposjednici, koji su tradicionalno bili pristaše Narodne ustavne stranke. Povećan je broj virilista (također većinom unionista), dok je broj izabраниh zastupnika (1861. i 1865. su to bili uglavnom kandidati Narodne liberalne stranke) ograničen na 66 mandata. Nakon toga su izbori održani u razdoblju od 19. studenog do 23. prosinca 1867. Prije i za vrijeme izbora je situacija u Hrvatskoj bila vrlo napeta, na rubu izgređa. Srbijanska vlada je i materijalno pomagala Narodnu stranku, koja je prihvatila koncept južnoslavenske države sa Srbijom „kao Piemontom“ (Krestić 1969, 371). Narodnjaci su tada već odustali od stajališta da će Hrvatska imati središnju ulogu u jugoslavenskoj zajednici, što potvrđuje i tekst objavljen u njihovu glasilu „Novi Pozor“ (17. siječnja 1868.), prema kojemu Srbija mora stati na čelo zajedničke južnoslavenske akcije.¹⁷ Unatoč nezadovoljstva zbog oktroiranoga izbornoga reda, vodstvo Narodne stranke bilo je uvjeren u izbornu pobjedu. Osim prosrpskoga Srijema, u kojemu je njihova pobjeda bila neupitna, očekivali su uspjeh

¹⁶ MOL. Minisztertanács. K 27 – 1867. jún. 12. – 5. *A szerb agitáció*. (Mađarski državni arhiv. Ministarsko vijeće. K 27. – 12. lipnja 1861. 5. Srpska agitacija).

¹⁷ Novi Pozor, 18. siječnja 1868. *Srbija i naivni diplomati*.

i u Zagrebačkoj, Križevačkoj i Virovitičkoj županiji, dok su unionisti računali na uspjeh u svojim uporištima u Osijeku i Rijeci te u Varaždinskoj i Požeškoj županiji.

Rijekom kao gradom s unutarnjom samoupravom je do 1848. upravljao gubernator (njemački: *Statthalter*), kojega je imenovao kralj, a bio je mjerodavan za sve poslove iz područja pomorstva te je grad zastupao u Kući velikaša Ugarskoga sabora. Novoimenovano Ugarsko ministarsko vijeće pod vodstvom grofa Andrásyja je na sjednici održanoj 1. travnja donijelo odluku o slanju kraljevskoga povjerenika u Rijeku,¹⁸ uz kojega je postojala i hrvatska županijska samouprava.

Izborni rezultati su donijeli premoćnu pobjedu unionista koji su osvojili 52 od 66 mandata, dok su narodnjaci dobili 14 zastupnika. Osim Srijemske županije, te pojedinih kotareva u Virovitičkoj i Riječkoj županiji, Narodna liberalna stranka je osvojila po jedan zastupnički mandat u Požeškoj županiji, odnosno u Križevcima i Karlovcu. U svim ostalim županijama su premoćno pobijedili unionisti. Južnoslavenski pravni povjesničari su pokušavali „objasniti“ poraz narodnjaka, ističući da je on bio rezultat „policijskoga terora“ i „pritiska vladinih organa“. Međutim, niti dokumenti iz Državnoga arhiva, niti bilo koja druga isprava ne potvrđuju da je policija terorizirala birače. Josip Šarinić drži da nije ni bilo potrebe za policijskim nasiljem, jer je država imala značajni gospodarski utjecaj na građanstvo, a neposredna kontrola činovništva jamčila je da će ono glasovati za svoga poslodavca (vladina kandidata). Nisu mogli ostati kod kuće pravdajući se da su bolesni, nego su se na dan izbora morali osobno pojaviti i pred povjerenstvom glasno izgovoriti svoje ime i prezime te za koga glasuju. U „takvim okolnostima dakako ne može biti ni riječi o tzv. slobodnoj narodnoj volji“ (Šarinić 1982, 181). Pobjedu unionista s velikim oduševljenjem su pozdravili u Ugarskoj, jer je njome otvoren put za sklapanje nagodbe. Deákov list *Pesti Napló* je u uvodnom članku broja od 4. siječnja 1868. (subota) napisao: „S velikom radošću smo dakle, primili na znanje da u našoj pridruženoj kraljevini, koja se naziva Trojedna kraljevina, nakon provedenih zastupničkih izbora od 66 izabranih zastupnika, njih 48 pripada onoj stranci koja je iskreni prijatelj zakonitoga ujedinjenja s našom domovinom i vjerno slijedi našu nacionalnu povijest i domoljubni zanos. (...) Možemo li zamisliti Mađara koji ne bi s radošću pozdravio ove nagovještaje nade u pomirbu s Hrvatima.“¹⁹ Uvodničar *Pesti Napló*-a je u već spomenutome broju od 4. siječnja 1868. o tvrdnji da narodnjaci nisu sudjelovali u izborima, napisao sljedeće: „Nije naime, istina da se stranka koja se protivi uniji povukla iz izbora. Dapače, ona je na svim biračkim mjestima sudjelovala, ili je pak okušala sreću, a povukla se tek onda, kada je postalo jasno kako će pretrpjeti težak poraz. U Zagrebu su se njezini kandidati natjecali u tri izborna okruga i tek su se u predvečerje izboroga dana povukli kada su vidjeli da ne će imati više od 2-4 posto glasova.“ Narodna ustavna stranka je u novopokrenutim *Hrvatskim novinama*, prvome unionističkom glasilu uopće, objavila (10. i 11. prosinca 1867.) članak „Poštena unija“, kao stranač-

¹⁸ MOL. Minisztertanács. K – 27 – 1867. ápr. 1. – 2. *Királyi biztos küldése Fiuméba*. (Mađarski zemaljski arhiv. Ministarsko vijeće. K-27 – 1. travnja 1867. Slanje kraljevskog povjerenika u Rijeku).

¹⁹ *Pesti Napló*, br. 3. iz 1868. (subota, 4. siječnja 1868.). Autor umjesto 52 unionistička zastupnika spominje da je izabrano 48 zastupnika Narodne ustavne stranke.

ki programski spis koji se želi u nagodbi ostvariti. U njemu je istaknuto da se stranka zauzima za četiri „sveta“ hrvatska cilja: 1) narodnost, 2) ustavnost, 3) autonomiju i 4) teritorijalnu cjelokupnost (Holjevac 2014). Neprijeporno je iz toga kako su unionisti pravu mogućnost za realizaciju hrvatskih nacionalnih ciljeva vidjeli u uniji s Ugarskom, koja je po njima nužno imala biti „poštena“.

Novi saziv Hrvatskoga sabora konstituiran je 8. siječnja 1868. Tada je Jovan Subotić u ime Narodne stranke predložio neka se Njegovo Veličanstvo zamoli raspustiti Sabor, jer je on izabran i sazvan na temelju oktroiranoga izbornoga reda. Stoga bi se trebao sazvati novi Sabor ustrojen na zakonitim temeljima. Josip Žuvić je potom dokazao da su svi izborni redovi od 1848. godine bili oktroirani, a da je oktroirani izborni red iz 1865. pripremio nitko drugi do li Jovan Subotić, koji je 1868. postao najžešći protivnik oktroiranja izbornih pravila. Jovan Živković je pak u odgovoru na ovaj zahtjev „pokazao promašenost i nesvrishodnost prijedloga, a njegov je govor većina pozdravila s odobravanjem, pa su zastupnici Narodne stranke napustili Sabor“.²⁰ Nakon povlačenja iz Sabora te preseljenja glasila *Pozor* u Beč, gdje je izlazio pod imenom *Novi Pozor*, Narodna stranka je bila pred rasulom. Josip Miškatić, urednik *Novog Pozora* čak je smatrao da je stranka raspuštena, dok je Matija Mrazović ustvrdio da je ovo glasilo i njegovih petstotinjak pretplatnika jedino što je ostalo od stranke. Ona je ostala i bez potpore iz Srbije, koja je već ranije preko svoga agenta Antonija Oreškovića pokušavala nagovoriti biskupa Strossmayera i Matiju Mrazovića neka se potrude oko smirivanja napetosti i popuste u svojim stajalištima. Narodnjaci su mogli računati jedino na potporu mađarske krajnje ljevice, koja je sa simpatijama pratila otpor sklapanju Hrvatsko-ugarske nagodbe.

Pesti Napló je u prilično negativno intoniranome izvješću iz Zagreba s nadnevkom 19. siječnja 1868. zabilježio: „Tko su ti ‘liberalnim narodnjacima’ nazvani paradni oporbenjaci? Jesu li to heroji hrvatske slobode? Žrtve podnesene u ime ustava? Nikako. Karakteristike znakovite za njihovoga vođu, mogu se pripisati svima njima. Vođa im je dr. juris Jovan Subotić, koji je sinekuru dobio od Bachove vlade i posao je obavljao na njemačkom jeziku, pa je zahvaljujući tome uzdignut do položaja prisjednika najvišega suda. Njegov Schmerlingianismus ga je doveo do funkcije septemvira, a sada je odjednom postao nepomirljivi ‘narodni liberal’, pa mu nisu dostatni ni uvođenje hrvatskoga narodnoga jezika, niti puna autonomija Hrvatske... Sinove već odgaja u Rusiji, kako se čuje, pomoću stipendije. Kakav je vođa, takvi su i sljedbenici. Željati se nagoditi s njima, podastirati im argumente, dobronamjerno ih pokušati uvjeriti, bilo bi nepotrebno gubljenje vremena. Puno je, dakle, bolje, što su se sklonili s puta. Bez njih ćemo lakše i brže postići uspjeh“.²¹

²⁰ Vasárnapi újság, Budapest, 1868. br. 3, str. 32. *Mi újság?* („Što ima novoga?“).

²¹ Pesti Napló, 1868. br. 17-5322. (srijeda, 22. siječnja 1868.), izvješće pod naslovom: *Zágráb, jan 19.*

Pregovori hrvatskih i mađarskih regnikolarnih deputacija 1868. godine

Za vrijeme dok je bila u oporbi, Narodna ustavna stranka nije bila organizirana na odgovarajući način, ali je te propuste ispravila 1868. Tada je imala ne samo apsolutnu saborsku većinu, nego je i banski namjesnik bio iz njezinih redova. Levin Rauch je čvrsto preuzeo vođenje stranke u kojoj su dotad glavnu riječ vodili Jovan Živković, Julije grof Janković, barun Lazar Hellenbach, Antun Stojanović i Ignjat Brlić. Kako su ovi istaknuti političari odjednom potisnuti u drugi plan, to je bilo razumljivo i njihovo nezadovoljstvo novonastalim stanjem. Naime, barun Rauch je s jedne strane u svojim rukama objedinio ulogu zemaljskoga i stranačkoga čelnika, a s druge strane je u mnogim pitanjima imao različite političke poglede u odnosu na gore navedene unioniste (Subotić 1871, 480-484). Barun je iz pozadine promatrao tijekom pregovora hrvatskoga i ugarskoga kraljevinskoga odbora 1868. godine. Ova su se dva odbora prvi put sastala u Pešti 28. travnja 1868. i njihov rad se odvijao na sličan način kao i prilikom pregovora 1866. godine. Zato je mađarska strana predložila neka njihovi hrvatske kolege sastave prijedlog nagodbe, koje će poslužiti kao temelj za pregovore. Temeljem ove ponude nastala je „Legenda o bijelome papiru“, prema kojoj je Ferenc Deák ponudio Hrvatima neka na jedan prazan list papira napišu svoje želje, a Mađari će potom prihvatiti sve što nije suprotno državnim (njihovim) interesima. Urednik zbirke Deákovih govora Zoltán Ferenczi ističe kako je ovaj pojam „rabio Pál Somsich još u 1850-im godinama, a on proizlazi i iz adrese od 1861. godine. Spominju ga i Zsigmond Kemény 1862. i János Cziráky 1866. u Domu velikaša, koji je rekao da je to bila zajednička želja Ugarskoga sabora iz 1861. i narodna volja. Premda ga Deák nigdje ne spominje, poznato je da je i on, također zastupao politiku popuštanja prema Hrvatima...“ (Ferenczy 1904, 351). Nešto malo drukčiju verziju daje István Türr u svome članku naslovljenom „Legenda o bijelome listu papira“ (A fehér lap legendája). U njemu piše kako je 1867. zamoljen od predsjednika vlade grofa Gyule Andrássyja neka razgovara s Hrvatima i pokuša postići pomirbu s njima. S tom nakanom je otputovao u Zagreb, koji je po njemu, bio „pun baruta“. ²² Türr je saslušao „ogorčenost tamošnjih narodnih liberala“ te im se neuspješno pokušao suprotstaviti argumentima, a kada mu to nije pošlo za rukom, onda im je rekao „neka sve svoje primjedbe zapišu na papir“ ²³. Hrvati su tako i učinili, a Türr je njihovo pismo preko pukovnika Mogyoródyja poslao u Beč kod grofa Andrássyja. Premijer je pročitao pismo, a zatim ga je proslijedio Deáku u Peštu. Deák je u cijelosti prihvatio sadržaj toga pisma kao želju hrvatskih političkih čimbenika, pa je ono bilo polaznom točkom u pregovorima 1868. godine. Dakle, legenda o bijelome listu papira želi pokazati kako su Mađari Hrvatima dali slobodne ruke da iznesu sve svoje želje, pa se i sam tijekom nagodbe odvijao sukladno hrvatskim željama, koje su Mađari „tek korigirali“.

²² Magyar Hírlap, Budapest, 1903., br. 134. (nedjelja, 17. svibnja 1903.), str. 1.

²³ Isto.

Antal Csengery u svojim memoarima spominje da su članovi hrvatskoga odbora bili izloženi ne samo pritisku, nego i otvorenim prijetnjama. „Iz Zagreba su dobijali brojna prijetuća pisma, koja su uzdrimala njihove redove, ali je te prijetnje uspio ublažiti odvažni banski namjesnik stalnim hrabrenjem hrvatskih izaslanika” (Csengery 1928, 186). Za vrijeme peštanskih pregovora hrvatskoga i ugarskoga izaslanstva politička situacija u Hrvatskoj, napose u Srijemu, bila je vrlo napeta i okrenuta protiv sklapanja saveza s Mađarima. Stranka prava (točnije Ante Starčević) su smatrali da i narodnjaci i unionisti djeluju suprotno interesima hrvatskoga naroda i Kraljevine Hrvatske. Stoga su s jedne strane narodnjake ismijavali kao „Slavoserbe“ ili „Mađarotiroлке“, dok su za unioniste tvrdili da „mađaroni ne čine ništa drugo, negoli realiziraju onu presudu koju su izradili Slavoserbi“ (Šidak-Gross-Karaman-Šepić 1968, 49). Jugoslavenski orijentirani autori zamjerali su Starčeviću ovakvo stajalište te su mu predbacivali da je tijekom cijele Rauchove vladavine (1867. – 1871.) nesmetano objavljivao svoje listove, uključujući i satirički *Zvekan*. Glavni „krimen“ mu je bio što se protivio srpsko-hrvatskome zbližavanju, a „kompromitirajuća činjenica“ kojom ga se teretilo bila je primanje financijske potpore od hrvatske vlade.

Peštanski pregovori su dovršeni 24. srpnja i nakon toga je preostalo samo da tekst nagodbe potvrde Hrvatski i Ugarski sabor. U Hrvatskome saboru je Josip Žuvić obrazložio nagodbeni zakon često dobivajući veliki pljesak od zastupnika. Ovacijama je popraćeno argumentiranje članka 55.-60., napose kada je istaknuo kako je po nagodbi na području Hrvatske i Slavonije hrvatski jezik jedini službeni u zakonodavstvu, upravi i u zajedničkim vladinim tijelima.²⁴ O državnim obilježjima reguliranim u člancima 63. i 64. kazao je kako se hrvatska zastava ima izvjesiti na zgradi zajedničkog parlamenta, kada sjednicama pribivaju hrvatski zastupnici.

Poslije zaključivanja i sankcioniranja nagodbe (u studenome i prosincu 1868.) je zagrebačka gradska skupština u veljači 1869. imenovala Ferencu Deáka i ministra predsjednika zajedničke vlade grofa Gyulu Andrásyja za počasne građane hrvatske prijestolnice.²⁵

Mađarski listovi su s oduševljenjem pisali o sporazumu i veličali zajedničku „slavnu prošlost“ i hrabro gledali u „svijetlu budućnost“. Tako uvodnik utjecajnoga lista *Hazánk (Domovina)* pod naslovom „Siget ustaje iz ruševina“ od 15. kolovoza 1868. piše:

„Zastava s izvezenim likom Blažene Djevice Marije dugo je bila simbol u borbi protiv polumjeseca i dovela je do pada turske vladavine. Pod tom su zastavom zajedno ratovali Hrvat i Mađar, koji su spasivši domovinu. (...) pokopani u sigetskim rovovima. (...) Jedni protiv drugih nismo nikad ratovali. (...) Uvijek smo bili zajedno. Vazda nas je vodio zajednički interes, jedinstvena politika i jedan zakon. Jedna nam je bila i država, kralj i vlada. Bratski smo dijelili prava, slobode, tugu i slavu. (...) Vi, braćo što stanujete s druge strane Drave znajte, nikada vas mi nismo ugrožavali!

²⁴ *Pesti Napló*. 13. listopada 1868. (utorak) broj 235-5539. *Zsuvics József Bekeza-peterniczai képviselő és kir. államfőügyész beszéde a zágrábi országgyűlés 1868. szept. 24-iki ülésén*. Nastavak je objavljen u *Pesti Naplóu*. 14. listopada 1868. (srijeda) broj 236-5540.

²⁵ *Vasárnapi újság*. Budapest, br. 7 od 14. veljače 1869. *Mi újság?*

Imali ste svoj Sabor i svoje županije u kojima ste donosili odluke. Nikada nitko od nas nije zatvorio vrata dvorana u kojima ste vijećali. Kao slobodni ljudi ste nosili oružje, nikada nikomu nije palo na pamet da vam ga oduzme. Sami ste birali svoje suce, nikakva vlast se nije miješala u njihove presude. U općinama i županijama su Hrvati donosili odluke i upravljali istima. Podizali su katoličke i grkoistočne crkve, a mi smo dopustili da donesete zakon po kojemu Mađari protestanti nemaju pravo kupiti niti komadić zemlje. Ni vaš jezik nitko nije dirao. Ljubomorno ste ga čuvali, njegovali, koristili se njime, a naš jezik niste čak ni razumjeli. (...). Moj Bože, do čega li su doveli zli ljudi! Ti protivnici slobode, jalni mrzitelji ugarskoga i hrvatskoga javnoga prava, mađarske države i hrvatske autonomije, vodonosci germanizacije i apsolutizma. Dovedi su do građanskog rata. (...) Ovaj rat nikomu nije donio slavu, nego ropske okove. Država koje je bila naša zajednička domovina kao savez naših dviju zemalja, pretvorena je u podjarmljenu pokrajinu podijeljenu na četiri dijela. (...) Hrvat i Mađar kojega je kob natjerala da međusobno ratuju, postali su si stranci te sluge i robovi u vlastitome domu. Tek tada smo vidjeli koliko smo izgubili. Mrena je pala s naših očiju i postalo je razvidno da je sukob izazvan podmuklim huškanjem. Poduzeli smo korake prema izmirenju. Mi Mađari smo započeli pomirbu, u Sigetu, na proslavi. (...)

Unionisti u Hrvatskoj bili su u teškome položaju. Optuživali su ih za 'veleizdaju', zato što su čistih srca voljeli svoju domovinu. Nije bilo kraja sumnjičenjima kojima su ih izlagali. Posljedice su pokazale da su ti dosljedni i istrajni muškarci, isto kao i onaj manji, ali slobodoumni lojalni dio oporbe, koji prigodom secesije Narodne stranke nije napustio Sabor, došli u Peštu zato da izbore slobodu za svoju domovinu, a ne da bi napustili svoj ustav.

Bilo nam je lako nagoditi se. U nama je nestalo jala, a svjesni smo da su nam interesi zajednički. Kao sunčeva svjetlost je jasno da nama Mađarima oslonac i pomoć može biti samo jedna zadovoljna Hrvatska. Znamo da Hrvati samo obnavljanjem naših višestoljetnih odnosa mogu spasiti svoje javno pravo i nacionalnu individualnost. (...).

Kruna svetoga Stjepana razlučuje naša i vaša prava, poštuje partikularizam, jer se državno jedinstvo može obnoviti samo pridruživanjem pokrajina. (...). Od sada će biti unija stvorena kao moderna i dragovoljna interesna zajednica. Očuvanje prava i slobode Hrvatske, njezinih interesa i budućnosti, nacionalnosti i kulture u odnosu na strane države i njihove osvajačke tendencije moguće je osigurati samo uz pridruživanje Ugarskoj. Bit unije nije drugo do li da zajedno budemo slobodni i snažni. (...) Da, Siget je ustao iz svojih ruševina, otvaraju se grobovi junaka, oni nose maslinove grančice u rukama, ujedinjuju se Mađari i Hrvati, stiglo je uskrsnuće.²⁶

Zaključak

U vrijeme uoči donošenja Hrvatsko-ugarske nagodbe, kao i u cijelome poslijenagodbenome razdoblju su u Hrvatskoj postojale dvije snažne, međusobno suprot-

²⁶ *Hazánk.* br. 180. 15. kolovoza 1868. (subota). *Szigetvár kél fel romjaiból.*

stavljene političke platforme. Jedna od njih se zauzimala za očuvanje državne zajednice s Ugarskom temeljene na mnogostoljetnome nepisanome (tzv. povijesnom) ustavu i zakonima donesenima u zajedničkom parlamentu odnosno u Hrvatskome saboru, koji su Kraljevini Hrvatskoj jamčili državopravni kontinuitet i politički subjektivitet. Druga je pak opcija bila za raskid svih sveza s Ugarskom i Austrijom te za povezivanje jugoslavenskih zemalja kako onih u sklopu Austro-Ugarske Monarhije, tako i onih koje su stoljećima bile dijelom Osmanskoga carstva. Početkom 20. stoljeća je ova potonja sasvim prevladala. Sukladno izreci po kojoj pobjednici pišu povijest, u zadnjih sto godina je historiografija u velikoj mjeri nastojala udovoljiti konceptu integralnoga jugoslavenstva, a u drugoj polovici prošloga stoljeća i socijalističko-marksističkoj ideologiji. Zbog toga je carevina-kraljevina kao oblik vladavine a priori bila neprihvatljiva, pa je Habsburška monarhija proglašena „tamnicom naroda“, a izrazito protujugoslavenski orijentirana Ugarska je pak označena tlačiteljicom slavenskih naroda. Dakako, stvari su se od tada jako promijenile, pa se danas gdjekad bivša crno-žuta monarhija veliča kao preteča Europske unije u koju su se priključili ili pak u nju vape ući oni narodi koji su na kraju Prvoga svjetskoga rata jedva čekali da se odcijepe od Austro-Ugarske. Ali su ipak unutar hrvatskoga naroda i obrazovnoga sustava ostali stereotipi o „mađaronima“, o nasilnoj asimilaciji (iako je samo četiri posto stanovnika Hrvatske govorilo mađarski), o eksploataciji itd. Slična jednoobrazna gledišta „o nelojalnim“ bečkom dvoru sklonim Hrvatima nalazimo u mađarskoj historiografiji. Naime, povijesno razdoblje od 1868. do 1918. i državopravni odnosi između dviju zemalja sasvim se različito tumače u Hrvatskoj odnosno Mađarskoj.

Literatura:

- Csengery Antal. *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Készítette Dr. Csengery Lóránt, Budapest, 1928.
- Dubravica, Branko. Uloga ministra Josipovića u popisu turopoljskih honveda. u: *Turopoljci u doba bana Jelačića. Ljetopis GVG 2011.*, str. 75-88, str. 79. http://turopolje.hr/wp-content/uploads/2017/01/2011_honvede-min.pdf (pristupano: 2. siječnja 2018.).
- Ferenczi, Zoltán. *Deák élete*. III. sv. MTA, Budapest, 1904.
- Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske*, Zagreb: Globus, 1985.
- Grünwald, Béla. *A régi Magyarország, 1711–1825*. Budapest, 1888.
- Herder, Johann Gottfried. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. R. Löwit, Wiesbaden, 1791.
- Herder, Johann Gottfried. *Eszmék az emberiség történetének filozófiájáról és más írások*. Budapest, 1978.
- Holjevac, Željko. Mađaroni i mađarizacija u Hrvatskoj između mita i zbilje u svjetlu hrvatsko-mađarskih odnosa u 19. stoljeću, u: *Hrvati i manjine u Hrvatskoj: moderni identiteti*. Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti. Agencija za odgoj i obrazovanje. Zagreb, 2014. <http://www.azoo.hr/images/izdanja/manjine/05.html#footnote-113941-198>. (pristupano: 2. siječnja 2018.).

- Iveljić, Iskra - Kolanović, Josip – N. Stančić, Nikša (prir.). *Hrvatski državni sabor 1848.*, Zagreb 2001., sv. I, str. 179-180 („Ban Josip Jelačić stanovništvu Hrvatske i Slavonije o osnivanju prijekog suda, 27. 4. 1848.“).
- Kolak Bošnjak, Arijana. Društvena struktura Horvatsko-ugarske stranke, u: *Povijesni prilozi*, Vol. 48 No.48 srpanj 2015., str. 153-173.
- Kolak Bošnjak, Arijana. *Horvatsko-ugarska stranka 1841. – 1848.* (neobjavljeni doktorski rad), Zagreb, 2012.
- Kolak Bošnjak Arijana. Horvatsko-ugarska stranka i turopoljsko plemstvo, u: *Kaj* : časopis za književnost, umjetnost i kulturu, Vol. 48 (232) No. 3-4. Zagreb, 2015. br. 3-4., str. 121-137.
- Kolar Dimitrijević, Mira. Povijesni razlozi zašto je Mirko Bogović od ilirca poslije 1861... u: *Cris*, god. XVIII., br. 1/2016, Križevci, 2016. str. 19-28.
file:///C:/Users/Felhaszn%C3%A11%C3%B3/Downloads/Kolar_Dimitrijević_19_28.pdf (posjećeno: 15. siječnja 2018.).
- Kovács, Ferenc. *Az 1843/44-ik évi Magyar Országgyűlési Alsó Tábla Kerületi ülések naplója* (Dnevnik donjega doma Ugarskoga sabora). I. köt. Frankin Társulat, Budapest, 1894. 144. br. 12. listopada 1843.
- Kosáry, Domokos. *Újjáépítés és polgárosodás 1711-1867.* Magyarok Európában III. Budapest, 1990.
- Kozári, Mónika. *Dualista rendszer.* Pannonica Kiadó. Budapest, 2005.
- Krestić, Vasilije. *Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. godine*, Srpska akademija nauka i umetnosti. Posebna izdanja, Knjiga CDXXVIII. Odeljenje društvenih nauka. Beograd, 1969.
- Markus, Tomislav. Publicistika kao poziv: Bogoslav Šulek u javnom životu Hrvatske 1842.-1867., u: *Časopis za suvremenu povijest*, Vol. 39 No. 1. lipnja 2007., str. 181-204.
- Markus, Tomislav. Publicistička djelatnost Bogoslava Šuleka 1848. – 1850. godine, u: *Povijesni prilozi* 14, 1995., str. 137-162.
- Miskolczy, Gyula. *A horvát kérdés és a délszláv állam gyökerei. A közjogi vita.* I–V. rész., u: *Napkelet*, Budapest, 1929., br. 15-16. str. 176-179, br. 18. str. 352-357, br. 19. str. 423-429, br. 20. str. 497-502, br. 21. str. 561-569.
- Miskolczy, Gyula. *A horvát kérdés története és irományai a rendi állam korában.* I–II. köt., Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1927.
- Polić, Martin. *Parlamentarna povijest kraljevina Hrvatske. Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života.* Izlazi u dva diela. Komisionalna naklada kr. sveučilišne knjižare Franje Suppana (Roh, Ford, Auer) 1899. sv. I., II. Zagreb, 1899.
- Rakovac, Dragutin. „Mali katekizam za velike ljude“, u: Cipek, Tihomir - Vrandečić, Josip (ur.): *Hrestomatija liberalnih ideja u Hrvatskoj. Liberalna misao u Hrvatskoj II.*, Friedrich-Naumann-Stiftung, Zagreb, 2004., str. 99.
- Romsics, Ignác. *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 1999.
- Starčević, Ante. *Nekolike uspomene*, Zagreb, 1870.
- <https://books.google.hu/books?id=TfIDAAAAYAAJ&pg=PA1&hl=hr&vq=%22u+Hrvatskoj,+ako+si+reka+da+si+Magjar,+to+je+nosilo+da+si+Magjaron.+Samo+u+tu+>

jednu+stranku,+u%22&source=gbs_quotes_r&cad=7#v=onepage&q&f=false (pristupano: 21. veljače 2018.).

Starčević, Ante: *Djela III.*, Zagreb, 1895.

Subotić, Jovan. *Za historiju adrese zagrebačkog sabora od 29. januara 1868. Srpski letopis za 1867, 1868 i 1869. godinu.* Novi Sad, 1871., knjiga 112. str. 480-484.

Šidak, J. – Gross, M. – Karaman, I. – Šepić, D., *Povijest hrvatskoga naroda 1860-1914.*, Školska knjiga, Zagreb, 1968.

Šišić, Ferdo. *Kako je Josip Jelačić postao banom?* Beograd, 1934.

Vince, Zlatko. *Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora.* Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1990.

Werböczy István Hármaskönyve. Corpus Juris Hungarici 1000–1895. Budapest: Franklin, 1897. (Reprint 1989., 1990.).

Arhivska građa:

Saborski spisi obaju domova Ugarskoga parlamenta
Zapisnici Ministarskoga vijeća
Dnevnici Hrvatskoga sabora
Mađarske i hrvatske tiskovine

Summary

The emergence of the Croatian-Hungarian settlement

The Croatian-Hungarian state union is one of the longest lasting joint states of the two nations in the European constitutional law history. It was founded in 1102 by the crowning of King Koloman in Biograd at sea and lasted until the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy in 1918. After seven and a half centuries of coexistence in the joint state of Croatia and Hungary, they decided in the 1960s, to lay the foundations of the state union. They were not legalized because the relations between the two countries were good, so they did not have to be regulated. It was only after the French Revolution and the strengthening of Hungarian nationalism that there was a public law dispute that lasted until 1848 when the two nations begun armed conflict thus de facto interrupting the relationship between them. Twenty years later a Croatian-Hungarian settlement was concluded, remaining the basic legal act between the two states until the dissolution of the Dual Monarchy.

In this paper we deal with the analysis of the situation in Croatia and Hungary before and at the time of the adoption of the settlement, as well as the reasons for its adoption.

Key words: Croatian-Hungarian settlement, idea of integral Yugoslavia, “Hungarophiles”